

FRIESE
SAMENWERKINGSAGENDA

VOEDING &
GEZONDHEID

2021

VOORWOORD

De provincie Fryslân werkt samen met de Friese gemeenten aan een visie om meer mensen gezonder te laten eten en daardoor langer gezond te blijven. De coronapandemie en de toename in obesitas – ook in Fryslân – laten zien hoe belangrijk dat is.

In Fryslân gebeurt van alles. Er is een Friese Voedselbeweging, een manifest 'Sûn iten fan sûne grûn' van de Friese Burgertop, een Dutch Cuisine-manifest als leidraad voor koksonderwijs, restaurants en binnen NHL Stenden. Er wordt gewerkt aan Friese Bloeizones, er zijn dorps- en schooltuinen, boeren die werken aan nieuwe landbouw, Jong Leren Eten en JOGG werken aan voedseleducatie en gezonde kantines op scholen en er wordt gewerkt aan een Friese Preventie Aanpak.

De provincie heeft Vroom's Communicatie de opdracht gegeven om met en namens de Friese Voedselbeweging en andere betrokken partijen de Friese Samenwerkingsagenda Voedsel en Gezondheid 2021 op te stellen bestaande uit een overzicht van initiatieven, plannen voor 2021 en aanbevelingen voor de toekomst en vervolgstappen.

Het resultaat ervan treft u hierbij aan. En het is duidelijk. Burgers, agrariërs, organisaties, scholen, onderwijs, medici en bedrijven in Fryslân staan te trappelen om in 2021 aan de slag te gaan met voeding en gezondheid. Op lokaal, provinciaal, Noord-Nederlands en Europees niveau. Van bijna honderd initiatieven schetsen wij de plannen om het voedingspatroon, de productie en leefstijl van de Friezen gezonder te maken. We laten zien welke ondersteuning ze nodig hebben om die doelen te bereiken en hoe deze initiatieven bijdragen aan een scala van overheidsdoelstellingen.

Goede voeding is de basis van ons bestaan. We kunnen niet zonder. Gezond eten zorgt voor gezondere Friezen, meer welzijn en welbevinden. Zo komt Geluk op 1 binnen bereik en wordt het motto van provinciaal bestuursakkoord verwezenlijkt. Met in het kielzog toekomstperspectief en betere verdienmodellen voor agrariërs, meer sociale samenhang, meer biodiversiteit, betere waterkwaliteit, een beter klimaat en meer weerbaarheid tegen virussen zoals corona.

De honderd initiatieven in deze agenda zetten samen een enorme stap in de richting van een gezonder en duurzamer voedsellandschap. Om dat te kunnen doen is het nodig dat hun werk gezien en op waarde geschat wordt. Wij roepen bestuurders, beleidsmedewerkers en politici daarom op om het onderwerp Voedsel en iedereen die daar in onze provincie mee bezig is, de erkenning te geven die het verdient en de aanbevelingen in deze agenda te omarmen.

Kernteamleden Friese Voedselbeweging

Marlise Vroom, Vroom's Communicatie

Johannes Lankester, Netwerk Duurzame Dorpen / Doarpswurk

Freya Zandstra, De Voedselwerkplaats, Netwerk Duurzame Dorpen / Doarpswurk

INHOUD

1	Waarom een Samenwerkingsagenda?	4
2	Hoe is de Samenwerkingsagenda opgesteld?	6
3	De kracht van de Small Wins, een theoretisch kader	7
4	Wat gebeurt er in Fryslân?	10
4.1	De enquête Voeding en Gezondheid	10
4.2	Resultaten en analyse	11
4.3	Conclusies enquête	17
5	Strategische uitgangspunten en ontwikkelsporen	19
5.1	De rol van de initiatieven in perspectief	20
6	Vervolgstappen en verdieping	23
7.	Conclusies en aanbevelingen	27
	Bijlages	36

VAN LINKS NAAR RECHTS EN VAN BOVEN NAAR BENEDEN: Groente-oogst de groentekas van permacultuurtuin Leeuwarden; de gezamenlijke permatuin in IJlst; Miss Pumpkin van de Klyster; Aardbeien van TuinSter Nelleke Breukink; Menno bôle van Mevrouw de Molenaar, bij haar korenmolen De Onderneming in Witmarsum; kazen van De Fryske.

1. WAAROM EEN SAMENWERKINGSAGENDA?

Wat we eten en hoe ons eten geproduceerd wordt, beïnvloedt niet alleen onze gezondheid maar ook klimaat, biodiversiteit, water, landschap, armoede, sociale ongelijkheid, sociale cohesie en leefbaarheid van het platteland. Voedsel is daarmee een onderwerp dat bijdraagt aan heel veel Sustainable Development Goals en andere grote overheidsopgaven.

Gezonder gaan eten heeft alles te maken met gedragsverandering en is te vergelijken met het aanzetten van mensen om te stoppen met roken. Gezonder eten is niet los te zien van het voedselaanbod, de verkrijgbaarheid en betaalbaarheid van gezonde voeding en onze voedselomgeving. Allemaal zijn we beïnvloed door wat we van vrienden en van huis uit hebben meegekregen als het om koken en eten gaat, wat we op school erover leren, door (on)bewuste beïnvloeding door reclames, door het verslavende karakter van eten door een optimale combinatie van suiker/zout/vet, waarbij ongezond eten vaak goedkoop is en gezondere producten duurder.

In deze agenda vindt u bijna honderd maatschappelijke initiatieven die bijdragen aan verbetering van de voedselomgeving in de breedste zin van het woord. We laten zien hoe al deze plannen samen bijdragen aan een gezonder Fryslân. En zo bijdragen aan ons welzijn en geluk. Als we samen kans zien de talloze initiatieven in Fryslân tot bloei te brengen kan Noord-Nederland uitgroeien tot een voorbeeldregio in de EU met alle bijbehorende voordelen van dien. Zo'n voorbeeldfunctie kan ook op economisch vlak zijn vruchten afwerpen door in te zetten op een circulaire landbouw, die wereldwijd koploper is als het gaat om het produceren van gezonde producten met betere verdienmodellen voor agrariërs. De kansen liggen voor het opscheppen: kennisontwikkeling en voedselinnovaties als zilte teelten en alternatieve eiwitten, korte ketens en nog aantrekkelijker horeca en restaurants en het terugbrengen van voedselverspilling en stimuleren van hergebruik bieden volop perspectief.

2. HOE IS DE SAMENWERKINGSAGENDA OPGESTELD?

Voor deze Samenwerkingsagenda hebben we gekozen voor de volgende aanpak:

Het ontwikkelen van een theoretisch kader rondom de samenwerking (in Hoofdstuk 3)

Inventariseren van de huidige initiatieven in Friesland (in Hoofdstuk 4)

Het bundelen van de initiatieven en verbinden aan de beleidsvelden van de provincie ten bate van een samenwerkingsstrategie (in Hoofdstuk 5)

Adviseren omtrent gezamenlijke strategische stappen (in Hoofdstuk 6)

Uitgebreide beschrijving van initiatieven, achtergronden en ontwikkelingen (in de bijlages)

3. DE KRACHT VAN DE SMALL WINS, EEN THEORETISCH KADER

Gezondheid is één van de belangrijkste voorwaarden om geluk te kunnen ervaren. Door de corona-pandemie, de sterke toename van onze zorgkosten, het feit dat we steeds jonger chronisch ziek worden en toegroeien naar 50% Nederlanders met obesitas wordt de inzet op preventie en een gezond en duurzaam eetpatroon met de dag urgenter. Gezond eten heeft alles te maken met gedragsverandering en ons gedrag wordt voortdurend door heel veel zaken beïnvloed.

Over wat gezond en duurzaam eten is bestaan **verschillende opvattingen en definities** (bijlage 7). Uitgaand van de gedeelde opvattingen van de initiatieven uit de Samenwerkingsagenda, zien we als een gezond eetpatroon een menu met minder vlees en meer groenten, van het seizoen en uit de regio, duurzaam geproduceerd, met minimaal gebruik van toegevoegde suikers en zout en minder voedselverspilling.

Gezondheid en duurzame voedselproductie gaan hand in hand. Een gezonde bodem brengt gezond voedsel voort en een gezond en duurzaam voedingspatroon brengt minder schade toe aan de leefomgeving. Dit inzicht dringt bij steeds meer Friezen door. Maar een groot deel van de Friezen is hier nog niet of nauwelijks mee bezig of zou niet weten hoe het anders moet.

Gedragsverandering wordt in grote mate bepaald door wat we van huis uit en op school geleerd hebben. Door beïnvloeding in onze leefomgeving wordt eetgedrag onbewust gestuurd. Ongezonder en verslavend voedsel is overal aanwezig. Het is goedkoop en wordt vaak aangeprezen als 'gezond', ook al is dat niet het geval. De economische belangen zijn groot en met een effectieve lobby worden passende overheidsmaatregelen tegengehouden.

Collectieve gedragsverandering en voedseltransitie zijn grote systeemveranderingen, die volop onderwerp van wetenschappelijk onderzoek zijn. Om mensen aan te zetten tot gedragsverandering zijn kleine stapjes van grote waarde, zoals blijkt uit de Small Wins-theorie van prof. dr. ir. Katrien Termeer (bestuurskunde, Wageningen University). Met dit theoretisch kader wordt duidelijk wat de werkelijke waarde is van de vele initiatieven uit deze agenda – van klein tot groot.

Small Wins zijn kleine stapjes op weg naar systeemveranderingen, met tastbare resultaten voor de direct betrokkenen. Er wordt een nieuwe praktijk beoefend, die inzicht en nieuwe waarde creëert. Wrijving en barrières zijn onvermijdelijk, maar niet onoverkomelijk. In Small Wins zijn inhoudelijke en sociale verandering verbonden en er gaat energie vanuit. Het ondersteunen van maatschappelijke initiatieven is cruciaal voor systeemverandering, opdat die zich kunnen verspreiden, verbreden en verdiepen.

Ze zorgen voor verbinding en energie en bieden kans op een geheel eigen leerproces. Daarmee ontstaat aantrekkingskracht voor andere partijen en herkenbaarheid als initiatief om bij aan te sluiten ('bandwagon').

De opbrengst van veel van de initiatieven in deze Samenwerkingsagenda zijn te identificeren als Small Wins. Ze zijn ontstaan uit samenwerkingen van burgers, boeren en ondernemers om samen het verschil te maken. Het zijn de 'bandwagons' waar andere spelers zich aan op kunnen trekken om zo een grotere maatschappelijke beweging in gang te zetten. Transitie werkt van onderop. Maatschappelijke initiatieven met een coöperatieve, delende grondslag zijn de motor voor de transitie naar een gezonder, duurzamer Fryslân.

Voor collectieve gedragsverandering zijn koplopers nodig, die de weg bereiden voor de rest van de samenleving: zij laten zien dat verandering mogelijk is en zelfs aantrekkelijk (want beter voor gezondheid en milieu). De initiatiefnemers in deze Samenwerkingsagenda zijn de koplopers die met hun energie en concrete acties een handelingsperspectief bieden voor anderen in hun omgeving. Het verdient daarom aanbeveling – stelt het Planbureau voor de Leefomgeving – dat de overheid de toegevoegde waarde van deze initiatieven erkent en honoreert, bijdraagt aan alliantievorming en de ontwikkeling van verdienkansen stimuleert.

De vele Small Wins in deze agenda bieden een uitgelezen kans voor de overheden in Fryslân om een reuzensprong naar collectieve gedragsverandering ten bate van gezondheid en duurzaamheid te verzilveren. Het moment is nu, de plek is hier, er zijn ideeën en is daadkracht: de bal ligt voor het doel van de voedseltransitie.

>> Wat is gezond eten is uitgewerkt in bijlage 7.

>> Een breder theoretisch kader met betrekking tot de noodzaak van transitie in wetenschappelijke zin en verwijzingen naar de geraadpleegde onderzoeken vindt u in bijlage 3.

>> Een analyse van het voedselsysteem naar het 'ijsbergmodel' vindt u in bijlage 4.

VAN LINKS NAAR RECHTS EN VAN BOVEN NAAR BENEDEN: de groentekas van permacultuurtuin De Oerfloed Leeuwarden; peren uit de Dorpstuin Poppenwier; productontwikkeling door De Verspillingsmarkt; Skjin Mei Skries; groentechips van De Verspillingsmarkt; het Herefordvee van Boerderijwinkel Oer de Wiel, Feanwâlden.

4. WAT GEBEURT ER IN FRYSLÂN?

4.1 De enquête Voeding en Gezondheid

Om te inventariseren welke initiatieven actief zijn in Fryslân en welke plannen er zijn voor 2021 hebben we een enquête opgesteld. We hebben daarin vragen gesteld over de doelstellingen en doelgroepen, aan welke overheidsopgaven een initiatief bijdraagt, hoeveel mensen bereikt worden en wat er nodig is voor verdere ontwikkeling. De enquête was zodanig opgesteld dat invullen ervan minimale tijd vergde. Invullen kon online van half november tot eind medio december 2020. In totaal zijn 97 enquêtes ingevuld. De projecten variëren in omvang, reikwijdte en doelstelling: van omvangrijke preventie- en voedseducatieprogramma's, projecten met Europese potentie tot lokale en eenpersoonsinitiatieven.

Ondanks deze royale opbrengst is duidelijk dat er in de provincie nog veel meer gebeurt. Niet alle burgerinitiatieven, moestuin-collectieven, biologische en biodynamische agrariërs hebben zich aangemeld. Ook is bekend dat bedrijven bezig zijn met innoveren voor vitale voeding en personal health en dat veel voedingscoaches, diëtisten, sportscholen en huisartsenpraktijken werken aan preventie en gezondere leefstijl. En er komen continue nieuwe initiatieven bij. We beschouwen al deze initiatieven als onderdeel van het Friese transitie-landschap en nodigen hen van harte uit om aan te sluiten bij vervolgacties uit deze agenda.

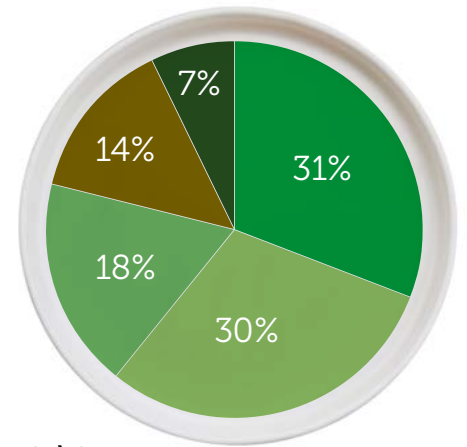
>> In bijlage 1 treft u de vragen van de enquête aan.

>> In bijlage 2 leest u welke initiatieven zijn ingediend en wat hun doelstellingen zijn.

Locatie van de initiatieven

Categorie

- aanbod & productie
- bewustwording
- onderzoek & onderwijs
- retail & keten
- alle

4.2 Resultaten en analyse

Bestaand of nieuw

Een derde van de aanmelders is het afgelopen jaar gestart met het initiatief of gaat dat in het volgende jaar doen. Bijna tweederde van de initiatieven is al langer actief.

Locatie

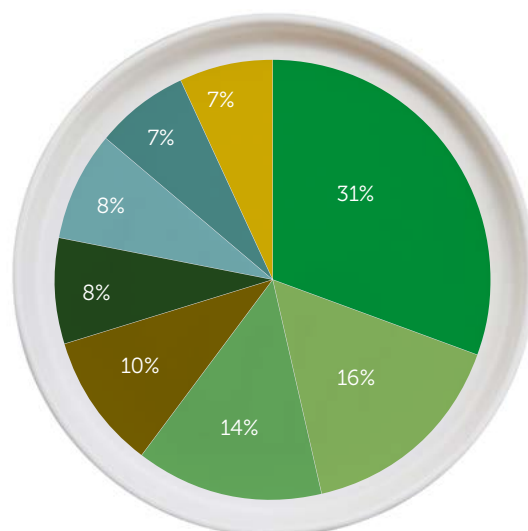
De spreiding op de kaart en brede focus van de initiatieven laat zien hoe groot de scope is van deze Samenwerkingsagenda en welke potentie er op bovenregionaal niveau ligt. Van klein tot groot van stad tot platteland, overal vinden initiatieven plaats en worden initiatieven ontwikkeld.

In welke categorie valt het initiatief?

In het diagram is aangegeven waar de initiatieven zich primair op richten. Een groot deel van de aangemelde initiatieven is evenwel gericht op meerdere thema's. Ze houden zich bijvoorbeeld zowel met educatie als vernieuwende landbouw en de korte keten bezig.

Doelgroepen

Een groot deel van de initiatieven is gericht op de lokale gemeenschap dan wel alle inwoners van de provincie. Ook het onderwijs en schoolgaande jeugd is goed in beeld als bijzondere doelgroep waarbij opvalt bij doorvragen dat daarin ook aandacht is voor onderwijzers en docenten, ouders en studenten. Enkele initiatieven zijn specifiek gericht op een beroepsgroep zoals boeren en tuinders, partijen in de horeca, politici of mensen met een smalle beurs. In het diagram is te zien welke doelgroepen in beeld zijn.

Doelgroepen

- lokale gemeenschap
- alle Friezen
- scholen & jeugd
- boeren / tuinders
- smalle beurs
- horeca
- politiek
- verkoopkanalen / korte keten

Welke doelen stellen de initiatiefnemers zich?

In de Samenwerkingsagenda wordt gewerkt aan een breed spectrum aan doelstellingen. Daarbij zijn gezondheid en preventie prominent in beeld. Deze doelstelling wordt vertaald in bevordering van kennis en bewustwording, van een gezonde eetomgeving en een gezond eetpatroon. Bevordering van bewustwording gebeurt op allerlei manieren waaronder voedseducatie, evenementen, tuinieren en allerlei andere lokale initiatieven. Een groot deel van de initiatieven heeft een doelstelling op twee sporen: zowel het bevorderen van gezondheid als duurzaamheid bevorderen.

In de agenda vinden we ook omvangrijke samenwerkingsverbanden terug, zoals de Friese Preventie Aanpak, het Blue Delta-initiatief en de Bloei Zones, de Friese Voedselbeweging en de Food Alliantie Noord-Nederland. Binnen deze samenwerkingen vinden diverse programma's plaats met activiteiten in 2021.

Ook projecten gericht op landbouwinnovatie, bodemkwaliteit en versterking van de lokale korte keten zijn vertegenwoordigd. Opvallend is het evenwicht tussen initiatieven die bijdragen tot meer bewustwording en daarmee aan meer vraag als de initiatieven die bijdragen aan een versterking van de lokale duurzame voedselproductie en daarmee aan meer aanbod.

Lokale voedselproductie is zelden een doel op zich: een lokale voedselgemeenschap die samen in een dorpstuin voedsel produceert, draagt bij aan sociale samenhang en een ander bewustzijn met betrekking tot gezond en duurzaam voedsel. In zo'n gemeenschap wordt kennis gedeeld over duurzame keuzes met betrekking tot voedsel, wat de waarde is van puur en onbewerkte groente van het seizoen, er worden recepten gedeeld en kookvaardigheden worden ontwikkeld. Ook in sociaal opzicht is die maatschappelijke meerwaarde er: sterkere onderlinge betrokkenheid, laagdrempelige buitenactiviteit in gezelschap etcetera.

Zo dragen de initiatieven bij aan verbetering van de gezondheid, van zowel de individuele Fries als van lokale gemeenschappen, maar ze dragen ook bij aan het maatschappelijk draagvlak voor verduurzaming en voedsel- en landbouwtransitie.

Aan welke overheidsdoelen dragen de initiatieven bij?

De initiatieven dragen allemaal bij aan meerdere overheidsopgaven op verschillende domeinen (economie, landbouw, leefbaarheid). Zo draagt een project voor eiwittransitie (koken met minder vlees en zuivel, meer plantaardige voeding) bij aan de klimaatopgave van verminderde CO₂-uitstoot. Datzelfde geldt voor als projecten voor bevordering van bodembewustzijn bij boeren (verhogen organische stofgehalte en bodembedekking).

Biodiversiteit en landschappelijke waarde gaan aan kop, als gevraagd wordt naar de overheidsdoelen waar het initiatief óók aan bijdraagt. Méér dan de helft van de initiatieven draagt bij aan de klimaatopgave door vermindering van CO₂-reductie. Zo is verbeterde bodemkwaliteit (met meer koolstofvastlegging) een belangrijk secundair doel voor de helft van de initiatieven.

Bijdrage van de initiatieven per provinciale opgave*

Biodiversiteit	65 initiatieven
Aantrekkelijk landschap	57 initiatieven
Circulaire economie	53 initiatieven
Boer-burger verbinding	52 initiatieven
Vitale burgers en gezond op 1	52 initiatieven
Bodemkwaliteit	52 initiatieven
Minder voedselverspilling	48 initiatieven
Klimaatopgaven	49 initiatieven
Leefbaarheid	45 initiatieven
Imago Fryslân	45 initiatieven
Verdienmodellen boeren	43 initiatieven
Werkgelegenheid	37 initiatieven
Voedselinnovatie	36 initiatieven
Eiwittransitie	32 initiatieven
Hergebruik voedsel	31 initiatieven
Potentiële koploper/landelijk/EU	32 initiatieven
Potentiële subsidies rijk/EU	29 initiatieven
Aantrekkelijker horeca en toerisme	27 initiatieven

* per initiatief waren meerdere antwoorden mogelijk

De aanpak van integrale duurzaamheid waarmee het gros van de projecten uit de mienskip werken, leidt ook tot vermindering van de ecologische voetafdruk van deelnemers – zo blijkt. Het ontwikkelen van een lokale korte keten draagt bij aan minder voedselverspilling en minder transportkilometers. Het inzetten op gebruik van Friese producten in de horeca draagt niet alleen bij aan economische verdienmodellen van agrariërs, maar ook aan het Friese imago, toerisme en bekendheid van lokale producten.

Boeren spelen een belangrijke rol in en bij de initiatieven. De helft geeft aan een betere verbinding tussen boeren en burgers en ontwikkeling van een beter verdienmodel voor boeren na te streven. Leefbaarheid, vitaliteit en geluk op 1 zijn voor meer dan de helft van de aangemelde projecten belangrijke (overheids-)doelen.

>> De [koppeling van initiatieven en overheidsdoelen](#) is verder uitgewerkt in bijlage 6.

>> Bijlage 5 gaat dieper in op de [spreiding en schaalgrootte van de initiatieven](#).

>> Het [overzicht van de initiatieven en hun doelstellingen](#) is terug te vinden in bijlage 2.

Wat is het bereik van de initiatieven?

Het aantal mensen dat de initiatieven denken te bereiken loopt uiteen van minder dan 50 tot meer dan 50.000. Kleinschaliger initiatieven bereiken wellicht minder mensen, maar de kwaliteit ervan kan hoger zijn en zo meer mensen in beweging krijgen.

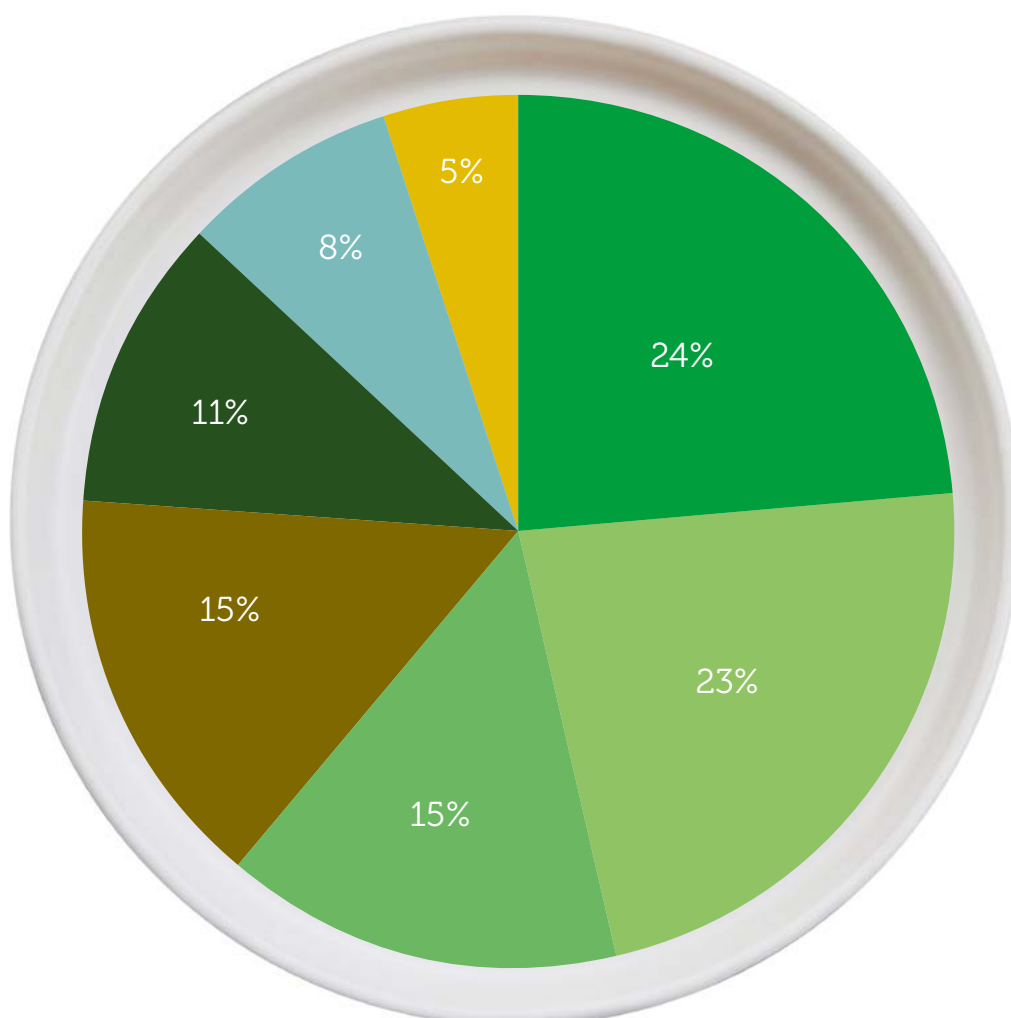
Het aantal mensen dat de verschillende initiatieven denken te bereiken ligt, bij elkaar opgeteld, tussen de 400.000 en 600.000. Online ligt het verwachte bereik tussen de 1,1 miljoen en de 1,8 miljoen personen.

Waar hebben de initiatieven behoefte aan?

Gevraagd naar de uitdagingen en behoefte komt een overzichtelijk beeld naar voren. Er is grote behoefte aan promotie en bekendheid (88%), politiek en bestuurlijk draagvlak (84%), contacten met vergelijkbare initiatieven (78%), onderzoek en onderwijs (73%), financiering (72%), het vinden van samenwerkingspartners (70%), experimenteerterruimte en wet- en regelgeving (56%), vrijwilligers (45%) en grond/plek/ruimte (27%), zoals blijkt uit onderstaand diagram:

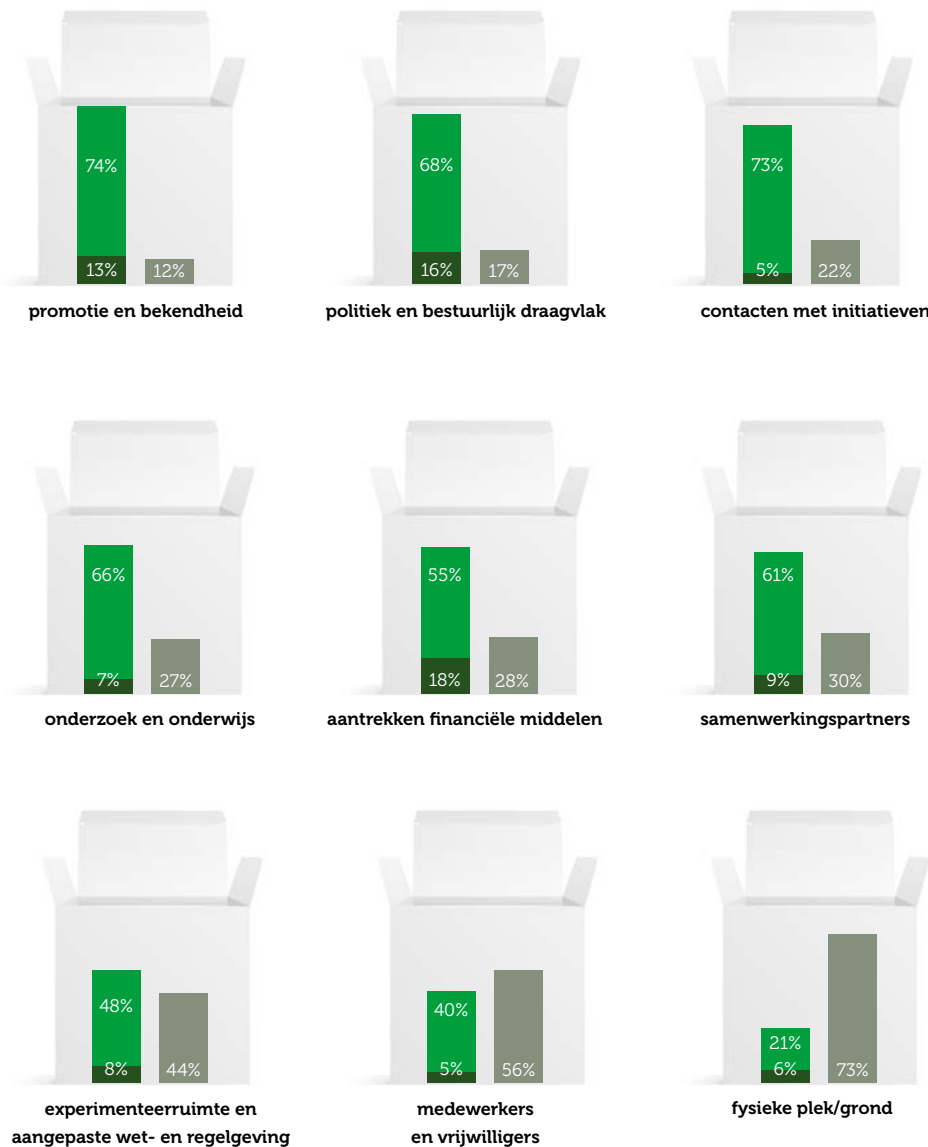
Fysiek bereik

- < 50
- 50-100
- 100-500
- 500-2000
- 10.000-20.000
- > 50.000
- n.v.t.

Waar hebben de initiatieven behoefte aan?

In de enquête werd initiatieven gevraagd waar ze behoefte aan hebben. Hieronder zijn hun antwoorden grafisch weergegeven. De initiatieven konden antwoorden met: ja, ja en zeer belangrijk, nee.

■ ja
■ ja, zeer belangrijk
■ nee

Promotie en bekendheid:

72 ja (74,3%)
13 is heel belangrijk (13,4%)
12 nee (12,3%)

Politiek en bestuurlijk draagvlak:

66 ja (68%)
15 is heel belangrijk (15,5%)
16 nee (16,5%)

Contacten met vergelijkbare initiatieven/ideeën:

71 ja (73,1%)
5 is heel belangrijk (5,2%)
21 nee (21,7%)

Onderzoek en onderwijs:

64 ja (66%)
7 heel belangrijk (7,2%)
26 nee (26,8%)

Aantrekken financiële middelen:

53 ja (54,7%)
17 heel belangrijk (17,5%)
27 nee (27,8%)

Vinden van samenwerkingspartners:

59 ja (60,7%)
9 heel belangrijk (9,3%)
29 nee (30%)

Experimenteerruimte en aangepaste wet- en regelgeving:

46 ja (47,5%)
8 heel belangrijk (8,2%)
43 nee (44,3%)

Vinden van medewerkers en vrijwilligers:

38 ja (40,2%)
5 is heel belangrijk (5,2%)
54 nee (55,6%)

Vinden van een fysieke plek/grond:

20 ja (20,6%)
6 is heel belangrijk (6,2%)
71 nee (73,2%)

4.3 Conclusies enquête

De wens om in 2021 grote slagen te maken in de verbetering van de Friese gezondheid en verduurzaming van de Friese consumptie is zeer groot, zo blijkt uit deze inventarisatie. Burgers, agrariërs, organisaties van allerlei aard en omvang zijn ermee aan de slag of staan te popelen om ermee aan de slag te gaan. Los van deze inventarisatie worden er in Fryslân en op Noord-Nederlandse schaal nog veel meer waardevolle initiatieven in gang gezet.

De ingediende plannen dragen stuk voor stuk bij aan een of meerdere overheidsopgaven. Uit de inventarisatie komt een grote energie naar voren om tot concrete actie over te gaan en een breed scala aan plannen op macro-, meso- en micro-niveau.

De initiatieven hebben behoefte aan:

- Overkoepelende visie en narratief
- Omarmen door overheden van Voeding en Gezondheid met beleid, middelen, meedenken en support
- Ondersteuning bij vinden financiering
- Bekendheid: promotie en zichtbaarheid
- Vinden van samenwerkingspartners
- Politiek draagvlak
- Experimenteerimte
- Netwerk/verbindingen

Kippen in het Heempark in Heeg.

5. STRATEGISCHE UITGANGSPUNTEN EN ONTWIKKELSPOREN

Rondom voeding en gezondheid is een systeemtransitie nodig. Deze systeemtransitie vraagt om meerdere interventies, nieuwe samenwerkingsmodellen, sociale innovatie, ondersteuning en experimenteerruimte. Er zijn veel verschillende nieuwe instrumenten nodig en ontwikkelruimte om ze te kunnen toepassen in de praktijk.

Inzetten op voeding en gezondheid zullen we samen moeten doen: overheden, bedrijven, agrariërs, onderwijs, organisaties, financiers, medici, burgerinitiatieven en last but not least wij als consumenten, die elke dag met wat we eten het verschil kunnen maken.

Uitgaande van de behoefte van de initiatieven die in het voorgaande hoofdstuk opgesomd zijn en redenerend vanuit de noodzaak tot transitie, moet ingezet worden op meerdere sporen tegelijkertijd:

- A. Het omarmen door overheden van voeding en gezondheid met beleid en middelen**
- B. Ontwikkelen van visie**
- C. Opzetten van samenwerkingsverbanden en icoonprojecten**
- D. Het bevorderen van de vraag naar gezonde voeding door:**
 - a. Promotie, marketing en evenementen
 - b. Voedseleducatie en bewustwording
 - c. Gezonde voedselomgeving
 - d. Small wins gericht op gedragsverandering
- E. Het vergroten van aanbod, productie en bereikbaarheid van gezonde & duurzame producten**
 - a. Promotie, marketing en evenementen
 - b. Productinnovatie
 - c. (School- en dorps)tuinen en CSA's
- F. Het verder ontwikkelen van korte ketens**
- G. Het organiseren van onderwijs, onderzoek en kennisdeling rondom voeding en gezondheid en duurzamer productie**
- H. Het opzetten van passende monitoring, meetinstrumenten en informatiesystemen**

5.1. De rol van de initiatieven in perspectief

Uit de ingediende initiatieven in combinatie met de gevoerde gesprekken (zie bijlage 9) kunnen we afleiden dat in Fryslân op meerdere van bovenstaande sporen wordt gewerkt.

De initiatieven dragen als volgt bij:

- **Stip op de horizon:** Blue Delta Noord-Nederland kan gezien worden als stip op de horizon waar we gezamenlijk naar op weg zijn en naar toe werken.
- **Visie:** De manifesten van de Friese Voedselbeweging (opgenomen als bijlage 8), Dutch Cuisine, de Friese Burgertop (opgenomen als bijlage 11) en de Bloei Zones vormen samen een gedegen grondslag voor een Friese visie. Al deze manifesten zijn ontstaan in Fryslân, ze komen min of meer met elkaar overeen en waardoor je kunt spreken van een gedeelde visie en als het om gezond en duurzaam eten gaat. De visie draagt bij aan de landbouwambitie om uit te groeien tot 5 sterrenlandbouw, de economische ambitie om te werken aan de gezonde Blue Delta en circulaire economie en de leefbaarheidsopgaven als leefbaarheid in dorpen, sociale cohesie, biodiversiteit, bodem, water en natuur.
- **Samenwerking en verbinding en agendering politieke agenda's:** de Friese Voedselbeweging en – op Noord-Nederlandse schaal – de Food Alliantie Noord-Nederland en de Economic Bord Noord-Nederland staan hiervoor in de startblokken.
- **Institutionele gezondheidsprogramma's:** er staat een Friese Preventie Aanpak in de steigers, er zijn voedseleducatieprogramma's als Jong Leren Eten, Nuchter over Gewicht, Gezonde school en de HANNN
- **Promotie:** afgelopen jaren zijn er innovatieve en toonaangevende evenementen opgezet (zoals het Dorpendiner, Streekweek, Festival B, World Food Week) die wezenlijk bijdragen aan de promotie van initiatieven, kennis over voeding en gezondheid, bodemvitaliteit, boer-burger verbinding en hun verdienmodellen.
- **Onderwijs en onderzoek:** meerdere plannen richten zich op het ontwikkelen van kennis, kennisdelen en het opnemen van voeding en gezondheid in het curriculum o.a. op het gebied van bodem, voedingswaarde, innovatie en ontwikkeling van gezonde voeding en kennisdeling.
- **Gezonde schoolkantines:** Er zijn meer dan 100 gezonde schoolkantines, NHL Stenden zet in om de beste schoolkantine te worden en al het eten en drinken is daar conform Dutch Cuisine manifest.
- **Korte ketens:** Hebben de wind in de zeilen mede als gevolg van Corona, willen zich verder ontwikkelen, nieuwe samenwerkingsvormen tussen agrariërs en afnemers opzetten vanuit gebiedscoöperatief gedachtegoed en gezamenlijk de logistiek ter hand nemen en het afgelopen jaar zijn er digitale buurtmarkten van start gegaan.
- **Horeca/toerisme:** De Toerisme Alliantie Friesland maakt zich met Dutch Cuisine hard om met de Friese restaurants meer Friese producten op het menu te krijgen, er zijn Dutch Cuisine koksopleidingen en er staat een programma in de steigers voor culinaire wadden, er zijn Dutch Cuisine koksopleidingen.

- **Agrariërs** zijn bezig met bewust innoveren op gezonde voeding en met het implementeren experimenteren met duurzamere productiewijze.
- **Tuinen/CSA's:** Er komen steeds meer Community Supported Agricultures, dorps- en schooltuinen. De Voedselwerkplaats van Netwerk Duurzame Dorpen en het landelijk CSA-netwerk stimuleren en ondersteunen dorpstuinen.
- **Burgerinitiatieven:** er is heel veel energie, inzet van burgers die met een scala van small wins het verschil maken.
- **Gemeenten:** Steeds meer gemeenten ontwikkelen voedselbeleid en agenderen ook de gezonde voedselomgeving, deze strategieën kunnen gebundeld nog meer impact hebben.

Zo leveren al deze initiatieven een wezenlijke bijdrage aan de ontwikkeling in de goede richting. Daarvoor is echter nog veel meer energie nodig en ondersteuning om tot een vervolg te komen.

>> Een overzicht van de gevoerde gesprekken is te vinden in bijlage 9.

>> Bijlage 10 gaat dieper in op mogelijkheden voor integrale en beleidsmatige samenwerking met overheden.

>> Zie voor de overheidsdoelen die bij de initiatieven in beeld zijn bijlage 6.

VAN LINKS NAAR RECHTS EN VAN BOVEN NAAR BENEDEN: Jouw Dagelijkse Kost, Leeuwarden; het duurzame vergaderschip van VOF De Vooruitgang; Dutch Cuisine diner ROC Friese Poort t.g.v. lancering Friese Voedselbeweging; Sûn fan Menamer grûn! organiseert Dorpsdiner Menaam op 26 juni 2021, geïnspireerd op het dorpendiner bij Us Hôf in zomer 2020; boerderijbezoek bij De boer op Noord; zilte aardappelteelt van Zilt Proefbedrijf, Salt Farm Foundation Texel.

6. VERVOLGSTAPPEN EN VERDIEPING

Het opstellen van deze samenwerkingsagenda is in het najaar van 2020 gestart met een inventarisatieronde waarbij de initiatieven verzameld zijn, onderzocht is aan welke maatschappelijke opgave ze bijdragen en wat er nodig is om de initiatieven te versterken. Het resultaat ervan is terug te vinden voorgaande hoofdstukken en in de bijlages 1 t/m 12.

Maatschappelijk speelveld

Deze ronde is opgevolgd door een verdiepingsslag in zomer 2021 waarbij met een aantal Friese spelers in het veld (maatschappelijke organisaties en gemeenten) onderzocht is hoe de inspanning van de initiatieven beter tot hun recht kan komen en welke organisatie daarvoor welke ondersteuning wil bieden. Dit is gedaan in de vorm van een reeks interviews, in een of meer sessies, waarvan in bijlage 14 een verkorte weergave is te lezen, met:

- Friese preventieaanpak (Anneke Meijer)
- Nuchter over gewicht/JOGG (Mariëlle Bleeker)
- HANNN Healthy Ageing Noord Nederland/Bloei Zones (Nick Cramer)
- Ynbusiness (Arjen Schol en Henk Split)
- Gemeente Leeuwarden (Cecile Wagstaff), Gemeente SW Fryslân (Letty Laan en Francis Koornstra)
- Iepen Mienskipfunks (Tineke Helmers)
- Voedselwerkplaats/Netwerk Duurzame Dorpen (Johannes Lankester)
- Zorgverzekeraar De Friesland (Sara Meijer) en Jacqueline Vissers (Stichting De Friesland)

In de gesprekken is geïnventariseerd wat deze organisaties willen doen om het thema Voeding en Gezondheid en de initiatieven in de agenda verder op weg te helpen. Hierbij is specifiek doorgevraagd naar ondersteuning op de punten waar de initiatieven van aangeven het meest behoefte aan te hebben (zie pag. 15 van deze agenda). Ook is medewerking geïnventariseerd aan een symposium op 30 september 2021 bedoeld om de initiatieven verder op weg te helpen en de agenda openbaar te maken.

Uitkomsten interviews

Alle geïnterviewde partijen waren onder de indruk van de grote hoeveelheid initiatieven en energie vanuit de Friese samenleving voor het onderwerp Voeding en Gezondheid. De inzet om mee te werken aan de uitvoering is groot. De geïnterviewde partijen willen zich op basis van hun rollen en beschikbare capaciteit positief inspannen om de initiatieven en het onderwerp verder op weg te helpen. Als het gaat om aanjagen en regie nemen, het maken van integraal beleid en structurele promotie en zichtbaarheid constateren we dat daarin -zonder aanvullende opdracht of middelen- leemtes zijn.

Hieronder een samenvatting wat elke organisatie wil doen in de uitvoering van de agenda:

Waar hebben initiatieven behoefte aan/wat organisaties daaraan willen bijdragen	Friese preventieaanpak	JOGG	Voedselwerkplaats Duurzame Dorpen	Ynbusiness	De Friesland	Gemeente LWD,	Gem SW Fryslân	IMF	HANN	Provincie
Promotie en Zichtbaarheid	Via Nieuwsbrief FPA Mogelijk kennis delen op de website FPA	Koppelen van initiatieven aan JOGG-regisseurs Via nieuwsbrief Nuchter over gewicht	Via website, filmpjes en nieuwsbrieven	Via Nieuwsbrief Ynbusiness	Samen Fitter/Wijs met spijs	Via pers voor sommige projecten/initiatieven	Via pers voor sommige projecten/initiatieven	Goedgekeurde aanvragen krijgen publiciteit	Via hun nieuwsbrief	
Politiek en bestuurlijk Draagvlak	Kennis delen en indien nodig agenderen in Bestuurlijk Platform FPA Bespreken in contacten met provincie Inbreng/vertegenwoordiging vanuit bijv. Duurzame Dorpen namens Friese Voedselbeweging en burgerinitiatieven in FPA governance Meenemen uitkomsten agenda in beleid Kennis delen binnen de gemeenten		Via agendering van onderwerp Opstellen voedselvisie Omarmen initiatieven			Bestuurlijk draagvlak genereren voor Voeding en Gezondheid bij anderen gemeenten (voedselagenda), provinciaal, in/ met FPA Draagvlak creëren voor benutten van landelijke en EU kansen	Bestuurlijk draagvlak genereren voor Voeding en Gezondheid bij anderen gemeenten / partijen (voedselagenda), provinciaal, in/ met FPA Draagvlak creëren voor benutten van landelijke en EU kansen	IMF gaat aandacht vragen om ook Friesland brede aanvragen te ondersteunen		Voeding en gezondheid is geen eigenstandig beleidsthema, maar (met name) onderdeel van beleid op het gebied van sociaal en op het gebied van landbouw
Contacten vergelijkbare Initiatieven/ ideeën		Via JOGG-regisseurs en overige relevante partners uit de lokale netwerken	Via bijeenkomsten, loket, Netwerk Duurzame Dorpen	Vanuit hun netwerk	Samen Fitter/Wijs met spijs	LWD en SW FRL willen helpen met ondersteuning onder gemeenten	LWD en SWF willen kennis delen		Hun netwerk	Opdracht verleend voor opstellen samenwerkingsagenda Opdracht verleend voor organiseren van symposium 30 sept. 2021
Onderzoek en onderwijs	Vragen vanuit de voedselagenda koppelen aan Weten wat werkt Binnen de FPA, mogelijk onderzoeksvragen uitzetten		Via netwerk verbinden van partijen	Vanuit hun netwerk						
Aantrekken financiële middelen	Opname burgerinitiatieven en uitkomsten agenda in Samenwerkingsprogramma 2022 Verder verkennen van andere mogelijkheden voor samenwerking en gezamenlijke programma's		Ondersteunen bij subsidie aanvragen	Hebben specifieke kennis in huis over reguleringen en subsidies Voucherregelingen	Bepert tot projecten die regionaal of landelijk uitvoerbaar zijn en geborgd worden in (zorg) structuren	Bij LWD is er mienskipfonds voor lokale initiatieven. In SW Fryslân een Mienskip en kernenfonds	Bij LWD is er mienskipfonds voor lokale initiatieven. In SWF een Mienskip en kernenfonds	Voor lokale en regionale burgerinitiatieven	Hun netwerk	Middelen beschikbaar stellen middels IMF en onderdeel Landbouwwagende gericht op korte ketens
Vinden van samenwerkingspartners			Ondersteuning bij lokale processen via Doarpswurk	Vanuit hun netwerk					Hun netwerk	Faciliteren van symposium 30 sept 2021
Vinden van medewerkers en Vrijwilligers			Ondersteuning van lokale gebiedsprocessen							
Vinden van fysieke plek/ grond						Ondersteuning bij vinden van plek	Ondersteuning bij vinden van plek			

Zoals eerder beschreven beslaat het speelterrein van Voeding en Gezondheid het gebied tussen boer en burger, tussen dokter en winkelier en nog veel meer stakeholders. Een van de organisaties die zich bij uitstek richt op de consument in Fryslân is de Friese Milieu Federatie, met campagnes als Eetbaar Fryslân en de Streekweek. Het afgelopen jaar is de FMF actief met boeren gaan werken aan koolstoflegging. De organisatie verwoordt de ambities op het terrein als volgt:

Friese Milieu Federatie (FMF)

De productie en consumptie van voedsel heeft een geweldige impact op de ecologische voetafdruk. Ook heeft de voedselproductie een behoorlijke impact op de omgevingskwaliteit en biodiversiteit van Fryslân. Landbouw is afgelopen jaren onder het vergrootglas gelegd. Ook in Fryslân. De afstand tussen burger en boeren is vergroot. De boeren krijgen met vele opgaven te maken waarvan de samenleving verwacht dat zij die oplossen. Tegelijkertijd is het belangrijk dat boeren een duurzaam toekomstperspectief kunnen ontwikkelen om deze opgaven aan te kunnen gaan. Daarbij gaat het niet alleen om de primaire producenten: de hele agrofood-keten zal mee moeten gaan met deze transitie. Onderdeel van de keten is de consument. De FMF ziet een niet meer te keren ontwikkeling van lokale initiatieven, die aan de slag gaan om in de eigen voedselproductie te voorzien. En de FMF ziet in de landbouw een trend naar kortere productie- en consumptieketens. De Friese Milieufederatie wil in het thema gezonde duurzame voeding een agenderende en inspirerende rol spelen en wel als volgt:

- Door samen met boeren en tuinders kennis en toepassingen te ontwikkelen rond vitale bodems en agroforestry, leidend tot korte keten verdienmodellen, gezonde producten, weerbare gewassen en natuurinclusiviteit.
- Door samen met de keten verschillende duurzame verdienmodellen voor natuurinclusief boeren te ontwikkelen en het vermarkten van natuurinclusieve producten te stimuleren via netwerken en het platform Eetbaar Fryslân.
- Via het netwerkinitiatief Eetbaar Fryslân verbinden en ondersteunen we (lokale) voedselinitiatieven en sluiten we ketens.
- Het stimuleren van innovatieve voedselconcepten met minder impact op de leefomgeving zoals voedselbossen.
- Door Friese gemeenten te ondersteunen bij het ontwikkelen van een eigen gemeentelijk voedselbeleid.
- Via publiekscampagnes bewustwording stimuleren bij consumenten.
- Als mede-initiatiefnemer van de Friese Voedselbeweging.

7. CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN

We constateren dat de urgentie en relevantie van het thema Voeding en Gezondheid als oplossingsrichting voor grote maatschappelijke uitdagingen zoals de klimaatcrisis, corona en de obesitas pandemie, groot is. Het gaat om een complex vraagstuk, dat vraagt om een heel veld aan interventies op zowel micro-, meso- als macroniveau en inzet van zowel overheden, maatschappelijke organisaties, onderwijs, bedrijfsleven als burgers nodig is.

De energie om aan de slag te gaan in Fryslân met Voedsel en Gezondheid is indrukwekkend. Het is duidelijk dat in Fryslân alles in huis is om grote stappen te maken. De 97 initiatieven maken met elkaar het verschil voor een leefbaarder en gezonder Fryslân en dragen bij aan 'Lok op Ien' - het thema van het provinciale bestuursakkoord - met meer gezonde jaren, dynamische dorps- en buurtgemeenschappen, vitale werknemers en een toekomstgerichte landbouw.

Deze agenda is een eerste stap, een momentopname, in het dynamische proces van voedseltransitie in Fryslân. Initiatieven groeien en er komen nieuwe initiatieven bij.

We constateren in de gehouden interviews in zomer 2021 dat genoemde organisaties allen mee willen werken om het thema verder te brengen maar dat alleen maar willen en kunnen doen binnen beschikbare tijd en middelen die passen binnen hun eigen opgave/opdracht. Op overkoepelend niveau zijn leemtes zichtbaar als het gaat om aanjagen en regie nemen, het maken van integraal beleid, promotie en zichtbaarheid.

Het veld overziend wordt duidelijk dat er weliswaar bruist van de initiatieven, maar dat er behoefte is aan politiek en bestuurlijk draagvlak voor de maatschappelijke bijdrage die deze initiatieven leveren. De provincie stimuleert burgerinitiatieven via het Iepen Mienskipsfûns, het Bloeizones-project, financierde de Burgertop, deze Samenwerkingsagenda en het symposium op 30 september met de presentatie van deze agenda en workshops met hulp voor initiatieven. Daarnaast zijn er zijn regio-deals, SNN-regelingen, gemeentelijke regelingen en landelijke en Europese programma's.

In de praktijk zien we dat het voor praktijkgedreven initiatieven zoals opgenomen in deze agenda, lastig is om de juiste regelingen te vinden, dat het bewerkelijk is om in aanmerking ervoor te komen en tijdrovend om aan de verantwoordingseisen te voldoen. We constateren ook dat de lange tijd die nodig is voor het doen van aanvragen bijv. voor SNN- en EU-regelingen een drempel opwerpt voor deelname door kleinere organisaties met innovatieve en opschalbare ideeën. Organisaties en overheden die de kennis en het netwerk in huis hebben om bij dit vraagstuk te helpen, ontbreekt het vaak aan middelen en mankracht om hierbij hulp te bieden en/of stellen andere prioriteiten.

Een andere leemte die zichtbaar wordt is het gebrek aan integraliteit in de collectieve benadering van het thema voeding en gezondheid. Het complexe systeem van landbouw en voedselproductie, consumptie en leefstijl, sociale cohesie en gezondheid hangt zo nauw samen dat een transitie alleen kan werken met een structurele

thema-overstijgende aanpak. Geconstateerd moet worden dat er weliswaar op preventie volop tractie is, maar dat voor integraal opgave-overstijgend werken binnen overheden nog maar beperkt mogelijkheden zijn.

We constateren dat een integrale aanpak met beleid en middelen als het om voeding en gezondheid gaat wordt bemoeilijkt door de verdeling van het primaat dat voor het domein landbouw bij de provincie ligt en voor het thema gezondheid bij de gemeenten en de zorgverzekeraar.

Regie en eigenaarschap

Constaterend dat de initiatieven in deze samenwerkingsagenda een vitale rol spelen in de grote opgaves waar we als Friese samenleving voor staan, dat deze energie benut kan worden voor een gezonder voedselsysteem voor mens en milieu, dat de nodige regie en ondersteuning om die energie te benutten en versterken - dringt zich de vraag op waar en door wie deze regie en eigenaarschap vervuld moet worden.

Provincie

Voor regie op Friese schaal zou de provincie Fryslân een regienemer kunnen zijn. Voor de provincie Fryslân is voeding en gezondheid evenwel geen wettelijke taak en gezondheid maakt in beperkte mate deel uit van het bestuursakkoord van de provincie, wat zich vertaalt in beperkte ambtelijke tijd en middelen.

Aan de andere kant heeft het Friese provinciebestuur Lok op 1 als motto gekozen, waar gezondheid onmiskenbaar een belangrijke rol in speelt. Ook draagt het thema bij aan het realiseren van diverse provinciale opgaven zoals leefbaarheid, landbouw, biodiversiteit, economie zoals in de agenda is uitgewerkt. Projecten op het voeding- en gezondheidsterrein dragen tevens bij aan de provinciale doelstelling EU-gelden voor Fryslân binnen te halen.

Gemeenten

Bij de gemeenten ligt wel een verantwoordelijkheid voor gezondheid, maar op het gebied van voeding en gezondheid wordt daar nog lang niet door iedere gemeente structureel aandacht aan besteed.

Op slechts enkele plaatsen kunnen initiatieven rekenen op ondersteuning en honorering vanuit de gemeenten en zijn er gemeentelijke voedselagenda's gemaakt en is er sprake van bestuurlijke lef en ambitie voor het thema en het maken van een voedselagenda. De gemeenten met wie een gesprek gevoerd is voor deze samenwerkingsagenda, zouden graag ook met provincie mogelijkheden verkennen om manieren te vinden ook andere gemeenten te inspireren het thema verder te krijgen. Ook geven zij aan dat de provincie ook nodig is voor het sluiten van regiodeals en als partner bij andere landelijke en EU-programma's. Op Friese schaal zijn de gemeenten georganiseerd in de Vereniging Friese Gemeenten. In dit verband zou een regie- en aanjaagrol voor voeding en gezondheid geëntameerd kunnen worden. Dat spoor is in het kader van deze agenda nog niet verder verkend.

Friese Preventieaanpak

De Friese Preventieaanpak (FPA) zou een kansrijke partner kunnen zijn om het thema voeding en gezondheid met een provinciebrede integrale aanpak te versterken. In de FPA is sprake van zeer breed bestuurlijke participatie van gezondheidsorganisaties, alle Friese gemeenten, maatschappelijke organisaties en onderwijsinstellingen. In Fryslân werkt deze alliantie aan een integrale aanpak en er is volop oog voor de bijdrage van de initiatieven en inzicht dat meer regie en samenhang daarin nodig is. Hier lijken kortom alle lijntjes bij elkaar te komen. De vraag is of echter of de FPA voor zichzelf een regierol ziet, rekening houdend met de uiteenlopende behoeften en verschillende ambities van de deelnemende gemeenten en andere partners.

Andere kanttekening hierbij is dat de Friese Preventieaanpak een programma van drie jaar betreft en daarmee van tijdelijke aard is. Ook is er weliswaar volop bereidheid om inhoud en evenementen van de initiatieven te delen in het preventie-netwerk en zo bij te dragen aan hun zichtbaarheid, maar voor het maken van de content is op dit moment geen mankracht en middelen beschikbaar en dat geldt ook voor een regiefunctie en aanjagende rol van een integrale voedselaanpak.

De Friesland

Als het om inzetten op preventie gaat is Zorgverzekeraar De Friesland bestuurlijk vertegenwoordigt in de Friese Preventie Aanpak. In 2021 introduceert De Friesland 'Samen Fitter'. Samen Fitter' heeft tot doel om elkaar te stimuleren en te helpen om vitaal te leven maar ook samen te investeren om de lokale economie vitaler te maken. 'Samen Fitter' bestaat uit een community, een vitaliteitsapp en een webshop. Verschillende vitaliteitsthema's staan hier centraal. Onderdeel hiervan is 'Wijs met je Spijs' waarmee De Friesland van gezond eten een leuke gewoonte wil maken.

Via het fonds van Stichting De Friesland worden structurele vernieuwingen in de zorg financieel ondersteund op het gebied van cure en/of care en/of welzijn waarbij de voorwaarde is dat het uiteindelijke projectresultaat regionaal of landelijk uitrolbaar is of geborgd is binnen de reguliere zorgstructuren. De initiatieven in deze agenda voldoen daar niet aan.

Constaterend dat de gezondheidswinst van een duurzame voedseltransitie de gezondheid van de gemiddelde Fries positief zal beïnvloeden met daarbij ook minder zorguitgaven, is sterkere inzet en hoge prioriteit vanuit een zorgverzekeraar voor preventie te verwachten zijn met ondersteuning voor lokale voedselinitiatieven daarin omdat inzetten op preventie op termijn grote gezondheidswinst en lagere zorgkosten oplevert.

Zoeken naar rolverdeling

Van de kleinste dorpstuin tot de grootste Friese zorgverzekeraar, alle spelers in het veld van voeding en gezondheid hebben een deel van de oplossing in handen. Er gebeurt ook heel veel wel: er zijn talloze tuinen vol vrijwilligers die onvermoeibaar werken aan hun toekomstdromen, er is een vooruitstrevende integrale Friese Preventie Aanpak, er is een Iepen Mienskipsfûns waar lokale initiatieven financieel gesteund worden en er is een netwerk van duurzame dorpen die samenwerken en van elkaar leren.

Om de energie voor verbetering van de gezondheid van het voedselsysteem op Friese schaal beter te benutten, is bestuurlijk draagvlak nodig. Individuele bestuurders - bij de zorgverzekeraar en instellingen en bij overheden op ieder niveau, kunnen daarvoor gaan staan door het thema te omarmen. Maar ook binnen geledingen als de Vereniging van Friese Gemeenten en het bestuurlijk overleg van de Friese Preventie Aanpak en natuurlijk het Fries provinciebestuur, nodigen we bestuurders uit deze handschoen op te pakken.

We nodigen hen uit met de mindset van een integrale oplossing naar het complex van het voedselsysteem te kijken. In het licht van de obesitas- en coronapandemie, toename van chronische ziekte, eenzaamheid en problemen met psychische gezondheid, de tweedeling in de maatschappij, de leefbaarheid op het platteland, het stikstofprobleem, de ineenstorting van de biodiversiteit, economische houdbaarheid van het landbouwsysteem, zorg over voedselzekerheid en de klimaatcrisis is een integrale voedseltransitie een dringende noodzaak waarmee aan de oplossing van al deze crises -in enige mate- een oplossing bijgedragen wordt. Zo bezien kan de som van investeren, besparen en terugverdienen heel anders uitpakken, waar het om financiële ondersteuning gaat.

We constateren op dit moment een impasse in het nemen van verantwoordelijkheid en regie binnen bestaande structuren en beschikbare middelen. Deze heeft zijn oorsprong in het verschil van inzicht met betrekking tot prioritering en belangen en werkt contraproductief bij de integrale aanpak en het benutten en versterken van de energie voor dit onderwerp.

We nodigen bestuurders daarom uit om met de betrokken initiatieven in gesprek te gaan, initiatieven te bezoeken om zich te laten inspireren door de bijdrage en potentie van voedselinitiatieven als oplossing voor vele maatschappelijke uitdagingen. In bovenstaande opsomming ligt ook de collectieve verantwoordelijkheid besloten. Op bestuurlijk niveau, maar niet minder bij degenen met de voeten in de klei ligt de bal voor het doel: neem de uitwerking van deze samenwerkingsagenda ter hand.

Uitwerking

Om als Friese partijen gezamenlijk stappen te kunnen zetten is het van groot belang dat partijen zich bewust zijn van hun eigen rol en de verantwoordelijkheden van en raakvlakken met andere spelers in het veld. Vanuit consensus over rollen en taken kan vervolgens nagedacht worden over een gezamenlijke aanpak die zich kan vertalen in een provincie breed voedselbeleid.

Wat nodig is, is een gesprek over rollen, ambities, opgaven en taken voor de komende 10 jaar. In deze samenwerkingsagenda hebben de bijna 100 initiatieven en de andere betrokkenen de eerste stappen gezet. De initiatieven hebben aangegeven wat ze willen doen maar ook waar ze zelf al concreet mee bezig zijn. Veel gebeurt op vrijwillige basis, zoals het opzetten van initiatieven, het organiseren van evenementen, delen van kennis, het verzorgen van gastlessen voor studenten, het geven van rondleidingen, deelname aan webinars, workshops en ook het opzetten van de Friese Voedselbeweging en de Blue Delta Noord-Nederland horen in dit rijtje thuis. Met hun eigen initiatieven hebben de vrijwilligers hun handen al meer dan vol en met inachtneming van de 'krapte' aan menskracht en middelen waarmee veel initiatieven zich staande moeten houden, is investeren in meta-activiteiten als aanjagen, promotie, kennisdeling, verbinding, betere toegankelijkheid van overheden met collega-initiatieven nodig om de initiatieven te versterken. De partijen zoals in hoofdstuk 6 genoemd hebben aangegeven wat zij hierin kunnen betekenen, maar dit is niet voldoende om deze lacunes in te vullen en de in deze samenwerkingsagenda beschreven ontwikkelsporen vorm te geven. De eerste stap is gezet en we roepen nu bestuurlijk Fryslân op om deze beweging te volgen en daar waar mogelijk is verder te ondersteunen.

Het gaat daarbij niet alleen om overheden maar juist ook marktpartijen, maatschappelijke organisaties, boeren, onderwijsinstellingen en zorgverzekeraars. Al deze partijen werken vanuit hun eigen kennis en kunde aan de gezondheid en het welzijn van de Friese samenleving.

Successen werken aanstekelijk en inspireren; van het een, komt het ander. Door mooie voorbeelden en best practices te delen, zorgen alle betrokkenen samen voor versterking en het ontstaan van nieuwe initiatieven. Vanuit deze gezamenlijke kracht kan deze samenwerkingsagenda een vliegwiel vormen voor een gelukkig en gezond Fryslân.

In welke concrete stappen wij dat vertaald zien, is uitgewerkt in de volgende aanbevelingen, die dit vliegwiel in gang kunnen zetten:

Friese Preventieaanpak: Zorg dat burgerinitiatieven breder vertegenwoordigd zijn en mee kunnen praten. Dat kan door een partij als Doarpswurk als hun vertegenwoordiger en van de Friese Voedselbeweging op te nemen in het bestuurlijk overleg. Door de kennis uit dat netwerk op het gebied van transitie in te zetten kan de Friese Preventieaanpak aan kracht winnen en gekeken worden naar mogelijkheden voor een regie rol van het FPA als het om dit thema gaat. Help mee om de uitkomsten van deze agenda op te nemen in het FPA-uitvoeringsprogramma en met leggen van verbindingen met landelijke uitvoeringsprogramma's. Zorg voor kennismaking tussen lokale regisseurs (JOGG) en initiatiefnemers. Informeer het netwerk over nieuwe ontwikkelingen en evenementen vanuit de initiatieven, voor zover dat nu nog niet gebeurt. Stimuleer gemeenten en provincie de stap van samenwerkingsagenda naar voedselbeleid te maken.

Provincie: Voeding en gezondheid is voor de provincie geen wettelijke taak waardoor ambtelijk maar zeer beperkt tijd en middelen beschikbaar zijn voor het onderwerp. De provincie Fryslân zet in op Lok op Ien, wat maakt dat wij hier een logische link zien naar het thema voeding en gezondheid. We zien dat de provincie zich met het aanbieden van het Iepen Mienskipsfûns en het Bloeizones-project, het financieren van deze agenda en het bijbehorend symposium inspant, maar geen aanjaag- en regierol voor zichzelf ziet en geen aanvullende middelen beschikbaar stelt.

Een ander voedselpatroon draagt bij aan meerdere provinciale opgaven. Verder komen voor het thema landelijk en ook Europees gezien veel middelen vrij waar de provincie als partner of co-aanvrager bij nodig is. Daarnaast is het de provincie die het onderwerp ook verder kan krijgen in noordelijk verband en ook gemeenten kan stimuleren om inzet te plegen voor het onderwerp. Ook is de provincie vaak nodig als cofinancier of partner.

Wij adviseren de provincie het onderwerp - samen met de andere partners - te omarmen en kansrijke samenwerkingen tot stand te brengen om zo krachten te bundelen en daarvoor met deze partners afspraken te maken over de verantwoordelijkheid, menskracht, middelen en wie de regierol op zich neemt. Ook adviseren wij de provincie om het kansen op landelijk en Europees niveau nog meer te stimuleren, partijen te helpen daarvan gebruik te maken en de mogelijkheden te verkennen om beschikbaar te zijn als aanvrager en indien mogelijk als co-financier voor externe geldstromen.

We adviseren provincie om de meerwaarde en inzet van de initiatieven en hun bijdrage aan de diverse provinciale opgaven hoger te waarderen en op te nemen in beleid en middelen beschikbaar te stellen voor verbinding en promotie en als provincie

initiatieven en vrijwilligers ook helpen uit te dragen en zorg te dragen voor behoud en continuïteit van bestaande kennisnetwerk op het gebied van voeding en gezondheid zoals het CSA netwerk en de Friese Voedselbeweging.

We adviseren om het onderwerp in bestuurlijk overleg op Noordelijk, landelijk en Europees niveau te agenderen en om interne belemmeringen voor de integrale aanpak van voedseltransitie te verkennen en te experimenteren met een integrale aanpak samen met burgerinitiatieven.

Gemeenten: Bij overheden ligt de grootste verantwoordelijkheden voor gezondheid bij de gemeenten. Het thema gezonde voeding is één van de pijlers van gezondheidsbeleid. Alle Friese gemeenten participeren in de Friese Preventieaanpak en veel Friese gemeenten doen mee aan Jongeren op Gezond Gewicht (JOGG). Binnen slechts een beperkt aantal gemeenten wordt het thema breed opgepakt en is er een (integrale) voedselagenda met ook ondersteuning en honorering voor lokale initiatieven. Deze gemeenten kunnen worden beschouwd als koplopers, zien de urgentie van het thema in en zetten zich bestuurlijk en ambtelijk op allerlei manieren in om het thema verder te krijgen. Zij willen zich daarbij ook inzetten om te komen tot een 'coalition of the willing' om andere gemeenten te inspireren en als gemeente deelnemen aan regiodeals, landelijke en EU programma's. De provincie als partner kan een belangrijke bijdrage leveren om thema's op Friese en Noordelijke schaal, binnen IPO-verband en landelijk te agenderen en projecten op grotere schaal uit te voeren. De koploper-gemeenten willen met de provincie in gesprek om te kijken hoe dat verder gestalte te geven.

Zorgverzekeraar De Friesland: preventie draagt bij om de toenemende zorguitgaven in de hand te houden. Als de grootste zorgverzekeraar van Fryslân inziet wat de toegevoegde waarde is lokale voedselinitiatieven als het gaat om versterken van sociale cohesie en activering, dan gaat daar een krachtig signaal van uit. Draag in communicatie, projecten en in de community uit dat de initiatieven een grote bijdrage leveren aan de doelstelling van gezondheid in de breedste zin van het woord en maak er middelen voor vrij. Kijk naar mogelijkheden om met wetenschappelijk onderzoek de gezondheidswinst te kwantificeren. Door te stimuleren dat de gezondheidswinst waar initiatieven aan bijdragen zo goed mogelijk gekwantificeerd worden, met wetenschappelijk onderzoek, kan de zorgverzekeraar bijdragen aan andere kijk op deze aanpak. Zie de waarde van voedselinitiatieven in daarmee de gezondheidswinst die voortvloeien uit de voedselinitiatieven omdat ze zorgen voor duurzame productie, een gezonder leefomgeving, een sterkere sociale structuur, lichamelijke activiteit van deelnemers, een verbeterd eetpatroon van betrokkenen en honoreer die gezondheidswinst met financiële ondersteuning. Zie de initiatieven als bondgenoten voor een gezonder leefstijl: zet er hoger op in, of als dat niet kan - help mee om preventie op de agenda te zetten in bestuurlijke overleggen waarbij alle zorgverzekeraars betrokken zijn

HANNN (Healthy Ageing Noord Nederland): help mee met het signaleren van en vinden van kansen op landelijk en Europees niveau om de voedseltransitie verder op weg te helpen, geef inzicht hoe bewoners van achterstandswijken te betrekken bij projecten voor anders eten, versterk aandacht voor voedsel en gezonde voedselproductie in de communicatie over Bloeizones, zet voeding (kookworkshops, moestuinieren, voedingscoaching) in als instrument voor het verminderen ongelijkheid en verhogen van de gezondheid voor iedereen, help mee inzichtelijk maken welke ondersteuningsmogelijkheden er landelijk en Europees zijn als het om voeding en Gezondheid gaat en ondersteun aanvragen, neem de initiatieven uit deze agenda mee in het aanwijzen en werken met nieuwe Bloeizones.

Iepen Mienskipfûns (IMF): Provinciebrede aanvragen passen niet binnen het IMF, wat een beletsel is voor partijen die in de hele provincie actief zijn. Dit maakt dat voor partijen zoals de Friese Voedselbeweging, de Voedselwerkplaats en andere partijen op Friese schaal, nu geen ruimte is in het IMF om als trekker van de initiatieven ondersteuning te kunnen krijgen. Stimuleer mogelijkheden om provinciebrede aanvragen mogelijk te maken.

Ynbusiness: Stimuleer voedings- en gezondheidsinitiatieven door hun waarde, ook op economisch gebied voor Fryslân, te benoemen en prioriteit te geven. Neem in economisch beleid ook maatregelen toe die zorgen voor vitale werknemers.

Doarpswurk / Netwerk Duurzame Dorpen: vertegenwoordig de Friese Voedselbeweging en burgerinitiatieven in bestuurlijke overleggen. Organiseer continuïteit en middelen voor het netwerk en voor de eigen organisatie om een aanjagende rol voor de Voedselbeweging op te kunnen pakken en verbind kennis en initiatieven met elkaar te verbinden.

Initiatieven: Vrijwilligers vormen de motor achter een groot aantal van de initiatieven in deze agenda. Ze zetten zich in om hun initiatief op te zetten en uit te voeren, te promoten, hun kennis te delen en financiering en medewerkers te verwerven. Hiermee hebben ze hun handen al meer dan vol. Het aanjagen en verbinden, het zorgen voor gezamenlijke promotie gericht op meer bekendheid, het vinden van betere ingangen bij overheden, het met elkaar komen tot nieuwe innovaties en samenwerkingen, bundeling van krachten en het inzichtelijk maken inzicht van hun toegevoegde waarde maakt dat er nog veel sneller en meer meters kunnen worden gemaakt. Dit zorgt ook voor continuïteit en behoud van energie. En hier zouden Friese Voedselbeweging en de Voedsel Alliantie Noord-Nederland ook aan bij kunnen dragen. Nodig bestuurders en beleidsmakers uit, en reserveer een post (uren) in de projectfinanciering voor gezamenlijk optrekken met soortgelijke initiatieven en help mee met agenderen dat er middelen nodig zijn en het doen van aanvragen.

Tot slot:

Werken aan voeding en gezondheid noodzakelijker en urgenter is dan ooit. Voor onze gezondheid en die van de aarde, de biodiversiteit, leefbaarheid en toekomstbestendige landbouw. Fryslân heeft alles in huis om het verschil te maken. De bal ligt voor het doel en alle bij de Samenwerkingsagenda betrokken partijen zien naast uitdagingen ook kansen om hier een prachtig vervolg aan te geven, waarbij we vanuit de Friese Voedselbeweging ook graag onze bijdrage leveren.

VAN LINKS NAAR RECHTS EN VAN BOVEN NAAR BENEDEN: Boerderijwinkel Oer de Wiel, Feanwâlden; oogst van permacultuurtuin Roeach, Joure; bloemkool van Via de tuindeur naar de groenteboer, Makkum; Hergebruik van verspilte tomaten door De Verspillingsmarkt; Restaurant Wannee NHL Stenden, Leeuwarden; zadenbibliotheek Fryslân.

BIJLAGEN

1. Opzet en enquêtevragen	37
2. Namen en omschrijving initiatieven	38
3. Nadere uitwerking theoretisch kader	45
4. Denken over voedselsysteem volgens het ijsbergmodel	49
5. Locaties en schaal initiatieven	50
6. Aan welke overheidsopgaven dragen initiatieven bij?	52
7. Wat is gezond eten?	57
8. Friese Voedselvisie	60
9. Overzicht gevoerde gesprekken	62
10. Integrale en beleidsmatige samenwerking met de Provincie Fryslân en de Friese gemeenten	63
11. Manifest 'Sûn iten fan sûne grûn' van de Friese Burgertop	68
12. Links	69
13. Provinciale visie en inzet Voeding en Gezondheid	71
14. Korte weergave vervolginterviews zomer 2021	74

OPZET EN ENQUÊTEVRAGEN

De enquête bestond grotendeels uit meerkeuze vragen om verwerking en invullen zo makkelijk mogelijk te maken. Bij de meeste meerkeuzevragen was het mogelijk om meerdere antwoorden aan te kruisen en bij elk meerkeuzevraag was het mogelijk om 'anders' aan te kruisen en toe te lichten.

De volgende vragen zijn gesteld:

- **Gegevens van persoon die enquête invulde (open vraag)**
- **Naam en locatie initiatie (open vraag)**
- **Is initiatief nieuw of bestaand?**
- **In welke categorie valt het initiatief?**
- **Op welke van onderstaande doelgroepen richt het initiatief zich?**
- **Indien het initiatief zich richt op scholen en jongeren: welke groepen daarvan in het bijzonder**
 - **Wat wil het initiatief bereiken? (open vraag)**
 - **Aan welke van onderstaande overheidsdoelstellingen draagt het initiatief verder nog bij?**
 - **Korte omschrijving van het initiatief (open vraag)**
 - **Doelstellingen met het initiatief in 2021 (open vraag)**
 - **Wat zijn de grootste uitdagingen voor je initiatief?**
 - **Het je idee dat je voldoende kennis hebt of toegang tot kennis over voeding, gedrag en gezondheid?**
 - **Indien nee, licht toe**
 - **Welke Partners zijn (of worden) bij het initiatief betrokken? (open vraag)**
 - **Hoeveel Friezen verwacht je met het initiatief fysiek te bereiken in 2021?**
 - **Hoeveel Friezen verwacht je met je initiatief online te bereiken in 2021?**
 - **Is al bekend wanneer het initiatief plaatsvindt in 2021?**
 - **Indien ja: geef maand(en) aan**
 - **Heeft je initiatief belang bij (nee, ja, is heel belangrijk):**
 - **promotie en vergroten bekendheid van je initiatief vinden van medewerkers en vrijwilligers**
 - **ondersteuning bij vinden van (samenwerkings)partners**
 - **ondersteuning bij het aantrekken van financiële middelen (politiek en bestuurlijk) draagvlak voor je initiatief**
 - **ondersteuning bij vinden van een fysieke plek/grond**
 - **contacten met vergelijkbare initiatieven/ideeën**
 - **onderzoek/onderwijs**
 - **Het initiatief heeft ook behoefte aan... (open vraag)**
 - **Is er en zo ja waar online informatie over het initiatief te vinden?**
 - **Ik vind dat er in samenwerkingsagenda zeker iets moet staan over... (open vraag)**
 - **Ik heb de volgende ideeën/tips om voeding en gezondheid nog meer onder aandacht te krijgen van politici en bestuurders... (open vraag)**
 - **Overige opmerkingen/suggesties/tips (open vraag)**

NAMEN EN OMSCHRIJVING INITIATIEVEN

Eco-Erf Bolsward	Plan voor een wooncluster waarbij gezondheid, natuur en het milieu in optima forma harmonieus samengaan. Met o.a. duurzame en ecologische huur- en koopwoningen, iets betekenen voor de samenleving, een gezamenlijke permacultuur moestuin van 1 ha en een voedselbos.	www.eco-erfbolsward.nl
Waddengastronomie versterkt Werelderfgoed-beleving	Vestiging van een culinaire traditie van hoogwaardige waddengastronomie, gedragen door duurzame streekeigen producenten en culinaire ondernemers, verbonden met toeristisch-recreatieve beleving van het Werelderfgoed Waddenzee als bakermat van smaak, gezonde voeding en bewust leven. Via een integrale ketenbrede aanpak wordt een rijk en veelzijdig waddenvoedselaanbod in de etalage gezet om duurzaam kwaliteitstoerisme te trekken, vooral in het perifere (kust)gebied. Dit versterkte toeristisch aanbod steunt op samenwerkende lokale ondernemers, onderlinge kennisoverdracht binnen de voedselketen en (inter-)nationale publieksbekendheid bij de consument en toeristische bezoeker. Waddengastronomie als culinaire traditie wordt het hele jaar seizoensgewijs uitgedragen (o.a. door Visit Wadden) en jaarlijks in het najaar gevierd met feestelijke start van de Maand van het Waddenmenu.	www.waddengoud.nl www.waddenmarktplaats.nl
Us Hôf	CSA Permacultuur-tuinderij	www.ushof.nl
Voedselcoöperatie Us Iten	Voedselcoöperatie Ús Iten bestaat sinds 2016 en heeft momenteel een ledenstop vanwege het grote succes. Binnenkort ontstaan er afsplitsingen in Bolsward en wellicht ook Sneek en Jirsum. Plannen in 2021 om meerdere keren per week open te gaan en de opstart van andere Buurtmarkten te stimuleren. Ombouwen van de buurtmarkt naar een 'multi-CSA' buurtmarkt met lange termijn relaties met afnemers.	www.usiten.nl
Bloeizones/HANNN	Gezondheidsproblemen verschillen regionaal. Het maakt dus uit in welke omgeving je leeft of opgroeit. De omgeving, (sociaal, fysiek en cultureel) heeft veel invloed op het gedrag van mensen. Gezondheid gaat daarbij niet alleen om gezonde voeding en genoeg bewegen, ook sociale contacten, zin hebben in de dag en het leven en het voorkomen van eenzaamheid en stress zijn daarbij erg belangrijk. De Bloeizone beweging is een beweging waarbij mienskip en initiatieven van onderop ingezet worden om de eigen leefomgeving aantrekkelijker, gezonder en meer leefbaar te maken.	www.meergezondejaren.nl / www.doejemee.nl
Streekwinkel Op de Him	In de winkel bewustwording van goed en eerlijk biologisch voedsel uitdragen	
Aardappel als Icoon	Opzetten van een keten voor de afzet van biologische consumptieaardappelen aan instellingen en grotere afnemers.	
Ekolarium	Beleefcentrum SDG's met gedragsverandering door opdoen van positieve associaties. Spelen, zintuigen gebruiken, beleven en ervaren. Niet belerend maar zonder oordeel.	https://bit.ly/2Y3Acax
Zeewier als voeding van de toekomst	Verwaarden zeewier tot gezonde eiwitrijke lekkere plantaardige en toegankelijk producten.	https://bit.ly/39PnOAz
Dutch Cuisine	D.m.v. onderwijs in zowel MBO (koksopleidingen) als in HBO (NHL Stenden), in de NHL Stenden kantines/restaurants/Notiz hotel en de Friese Dutch Cuisine restaurants 'Voeding van de toekomst' bevorderen op basis van de uitgangspunten van het Dutch Cuisine manifest van Albert Kooy	www.NHLstenden.com www.restaurantwannee.nl www.notizhotel.com www.dutch-cuisine.nl www.nieuwenederlandsekeuken.nl

Jouw Dagelijkse Kost	Winkel voor lokale duurzame boodschappen en bezig met opzetten Circulair Kwartier.	www.jouwdagelijksekost.nl
Menno bôle van mevrouw de Molenaar	Brood en banket op basis van lokaal verbouwd en steengemalen oergraan.	https://bit.ly/35ZbLPZ
Groenteproject statushouders St. Blikspuit	Verbinden autochtone en allochtone inwoners van Fryslân d.m.v. gezonde voedselproductie en werken in de buitenlucht.	https://bit.ly/35ZbLPZ
Oerfloed & Frijlân	Voedselbos, moestuinen en eetbaar landschap, paddenstoelenweek en educatie op permacultuurbasis, demo/lesplek voor scholen en bezoekers	https://bit.ly/35ZbLPZ
Buurvrouw en buurvrouw bus	Uitdelen van maaltijden uit aan mensen die dit op wat voor manier ook goed kunnen gebruiken. Ook kunnen mensen boodschappen krijgen wanneer het financieel even niet zo goed gaat	Facebook buurvrouw en buurvrouw bus
De Vooruitgang in Akkrum	Koken met ingrediënten uit de buurt	www.vofdevoortgang.nl
Kening Hofdiners	De Kening hofdiners koppelen voedselproductie aan het behoud en herstel van biodiversiteit en maken burgers bewust van hoe zij met hun koopgedrag het landschap vormen en hoe biodiversiteit, gezondheid en voedsel met elkaar samenhangen.	www.kening.frl
Streekweek	In de streekweek draait alles om vitale lokale producten uit Fryslân. Iedereen kan kennismaken met deze heerlijke gezonde producten door mee te doen met een van de vele activiteiten, excursies, conferenties, proeverijen en rondleidingen in heel Fryslân.	www.eetbaarfryslan.frl
(World) Soil Food Week	Combinatie van Soil Food Week 2018 en World Food Week 2019 met kennisdelen over bodem-voeding- gezondheid voor agrariërs, onderwijs, burgers, beleidsmakers, artsen/medici. En promotie en zichtbaar van alle initiatieven die daarmee bezig zijn waaronder de initiatieven in deze agenda.	www.worldfoodweek.nl www.soilfoodweek.nl
CSA Netwerk	Ondersteunt ondernemers en burgers bij de totstandkoming van CSA's (Community Supported Agriculture) zoals productietuinen, een kippen CSA, en Buurtmarkten (Voedselcoöperaties) waar burgers zich verzamelen om gezamenlijke lokale duurzame producten te verkrijgen	www.csanetwerk.nl
Health & Food Research, RUG	Onderzoek naar rol voeding bij herstel als obesitas, astma en herstel na intensive care	www.rug.nl/cf
Gezond oud oost	Verbeteren leefomgeving zowel fysiek als sociaal ter bevordering gezondheid	
Blue Delta	Positioneren van Blue Delta als gezamenlijk Noordelijk narratief op weg naar 2030. Met circulaire/voedsel/landbouw missie leren werken aan Europese missies in lijn met innovatiebeleid EU (2021-2027) en RIS-3 (Regionale Innovatie Strategie). Denk aan Caring for Soil, Caring for Life missie voor EU in verlengde van Green Deal. Blue Delta positioneren als koploper regio rond deze transitie.	www.bluedelta.world www.deuitkijkers.nl www.vonketon.org www.ministerievandetoekomst.nl
Food Alliantie Noord Nederland	Het bevorderen van de omslag naar een gezond en duurzaam voedselsysteem in Noord-Nederland d.m.v. een integrale benadering op economisch, sociale en ecologische systemen en het leggen van verbindingen tussen bestaande initiatieven en een versnelling in de voedseltransitie door te werken aan de lijnen: Eten van dichtbij, Voeding & Gezondheid, Lerende netwerken en Onderwijs.	
Economic Board Noord Nederland	Er is een grote maatschappelijke uitdaging op weg naar geluk en brede welvaart: Meer mensen met een gezondere leef-en eetstijl. Dat is niet los te zien van de uitdaging in de Food sector om een eind te maken aan het huidige overwegend obesogene aanbod voor thuis en buitenshuis. Gezondere voeding komt niet van de gewassen die nu op het land staan. Boeren krijgen nieuwe kansen op nieuwe gewassen met een beter verdienmodel. De domeinen Welzijn/ gezondheid, Food productie en Agri zijn dus onlosmakelijk met elkaar verbonden. Deze domeinen zijn m.b.t. regionaal beleid verdeeld over meerdere wethouders en gedeputeerden. En de 4 jaars beleidsperiodes zijn te kort zijn om transities door te voeren. Op noordelijke schaal wordt nu gesproken over het formuleren van een AgriFoodHealth plan die het mogelijk maakt samenhangend beleid mogelijk te maken in het huidige bestuurlijke landschap.	

Innovatie Platform Regeneratieve Landbouw	In dit platform staat de boer centraal. Wat heeft die nodig aan kennis, welke best practices zijn er en hoe kunnen stappen worden genomen passend in de smalle marges en beperkende regels. Vervolgens gaan we kijken wat er nodig is van de keten, de regelgevers, de andere partijen en de consument.	
Friese Vitale Bodem	Het initiatief richt zich op fruit- en groentelers in Friesland (tuinders, koude grond) die willen omschakelen naar een duurzamer gebruik van de bodem. Een vitale bodem produceert langer voedsel, slaat CO ₂ op, bindt stikstof, houdt water vast, zorgt voor meer biodiversiteit en levert een weerbaarder en gezonder product op. Vanuit dit project gaan we concreet aan de slag: kennisdeling, toepassing in de praktijk, metingen en ervaringen delen.	www.fmf.frl Sociale mediai FMF
Food Application Centre for Technology, HvHL	Ontwikkeling kennis food grade productie plantaardige, gezonde en zuivelproducten	https://bit.ly/3bW6e0D
Bakery Sweets Center, HvHL	Plek voor de bakkerij- en zoetwarenssector waar bedrijfsleven, onderwijs en overheid in een praktijkomgeving bij elkaar komen.	www.bakerysweetscenter.nl
Doapstuin Aldeboarn	Aanleggen van een duurzame dorpstuin	
Sustainable systemic design towards circular economy and society, HvHL	Praktijkgericht onderzoek in het HBO in duurzaam systeem herontwerp waarbij natuurlijke materiaal stromen, water stromen en energie stromen via gesloten kringloop met elkaar verbonden zijn, zonder afvalstromen want input is output-principe	https://bit.ly/2XZeGDS https://sparkthemovement.nl/ https://www.bermn.nl/
Agrarische Natuur Vereniging Noordlike Fryske Walden	Streven naar ecologisch en economisch volhoudbaar landbouwsysteem in balans met leefomgeving	www.noardlikefryskewalden.nl
TuinSter Nelleke Breuking	Aardbeienteelt en groenten en inplanten voedselbos	www.eetbaarfryslan.frl
Grutsk en Grien	Organiseren van diverse initiatieven om bewuster en duurzamer te leven	https://grutskengrien.frl/
Miss Pumpkin	Voedseleducatie op scholen met project Miss Pumpkin, Smaakleskist + Zaailessen	www.klyster.nl
Greendish/Restaurants fan Moarn	Beschikbaar maken van duurzame en gezonde voeding voor iedereen. Het kan een paraplu zijn voor de aanpak van meerdere voedselomgevingen in FRL. Restaurants fan Moarn legt de focus op de horeca, maar de aanpak is ook goed in te zetten voor ziekenhuizen, zorginstellingen en meer.	www.greendish.com
Dorpstuin Poppenwier	Groenten & Fruit verbouwen met dorpsbewoners	Facebook Dorpstuin Poppenwier
Y'ne Sinne Farm	CSA-tuinderij die naast groente ook eieren, vlees en zuivel wil aanbieden	www.ynesinnfarm.nl Facebook Yne Sinne Farm
Op de erwt	Ombouwen van het schoolplein van de voormalige lagere landbouwschool naar voedselbostuin en pluktuin voor het dorp en toeristen	
Voedseltuin de Dreamtun	Aanleggen voedseltuin	Www.grientetunakkrum.nl
Voedsel Is	Realiseren van voedselbos in Eastermar	Www.enerzjykeastermar.nl
Thuis aandacht voor voeding	Door gezonder te gaan eten, ons energieverbruik gaan voelen, beter slapen, minder last hebben van allerlei kwalen en voorkomen dat we last krijgen van welvaartsziekten, etc.	
Verkorte voedselketen	Stimuleren van Horeca Friesland om meer gebruik te maken van streek- en seizoensproducten en zorgdragen dat aanbod (korte keten) daarvoor goed wordt geregeld	www.streekboerenco.nl
Vitaliteitsprogramma's Friesland College	Het aanbieden van vitaliteitsprogramma's binnen het Friesland College maar ook van één ieder die een gezondere leefstijl najaagt.	
Hof fan Heden	Gezamenlijk systeem- en klimaatadaptie bespreken en mogelijk maken en voedselveiligheid vergroten	
Werkplaats voedselbossen	Kennisuitwisseling m.b.t. voedselbossen in Noord-Nederland	https://bit.ly/3o0qDUB
Eetbare Heg de Veenhoop	Op gemeentegrond is met het dorp een zogenaamde Eetbare Heg geplant met daarin bessenstruiken en fruitbomen. Iedereen mag gratis plukken zolang de voorraad strekt.	In ontwikkeling
Streekboer	Korte keten met verse lokale producten voor consumenten	www.streekboer.nl
Streekboeren & Co	Korte Keten voor B2B met realiseren van duurzame, coöperatieve samenwerking tussen lokale boeren en afnemers	www.streekboerenco.nl

Bioweb-logistiek	Logistiek netwerk ophalen en bezorging producten van diverse Friese biologische telers. Richt zich op B2B en eventueel consumentengroepen.	
Bioweb-markt	Markt Drachten (donderdag) en Leeuwarden (vrijdag)	www.biomarkt.nl www.bioweb-markt.nl
Festival B	Festival B is voor iedereen die meer wil weten over voeding en gezondheid met lezingen en informatiemarkt over gezond en smakelijk eten, voeding als medicijn en ons voedselsysteem. De B staat voor bodem, boeren, bijen, biodiversiteit, blue zone en blije (duizenden) bezoekers.	www.festivalb.nl
Bouwsteen Gezondheid in Omgevingsvisie	GGD werkt samen met gemeenten verder aan een gezonde leefomgeving. Daarbij wordt o.a. de bouwsteen gebruikt.	https://bit.ly/38YCOgb
Natuurboerderij Oer de Wiel	Boerderijwinkel met vlees van Hereford koeien die grazen in eigen natuurgebied Oer de Wiel en andere lokale producten zoals kippenvlees van de Kromhoekster Kip, eieren uit Hiaure en honing van imkerij Kuipers.	www.oerdewiel.nl
De boer op noord	Kinderen, studenten, ouders en leraren bewust maken van voedsel. Weet wat je eet, wat is gezond, en hoe wordt het geproduceerd, hoe ga je om met je leefomgeving.	www.deboeropnoord.nl , www.boerderijeducatienederland.nl
Hoogstambrigade, fruitbomen, aanleg en onderhoud	Meer (fruit)bomen, bessenstruiken etc. als onderdeel gezonde leefomgeving	www.landschapsbeheerfriesland.nl
Sûn fan Menamer grûn	Organiseren van een dorpsdiner met alleen maar lokale producten en daar met de deelnemers komen tot een plaatselijke Voedselcoöperatie en daarmee bijdragen aan Sustainable Development Goal 12	
Vrouwen (en mannen) weer energiek, fit en gezond te laten voelen.	Middels consulten, online programma's en bloedtesten mensen inzichtelijk maken waar evt. tekorten en disbalansen zich bevinden zodat mensen gericht aan de slag kunnen met hun gezondheid. Preventieve gezondheidszorg met als doel; gezond, fit en gelukkig oud worden!	ingridwassenaar_hormonen (instagram) hormonen-voeding-leefstijl (facebook) www.ingridwassenaar.blog website onder constructie
Stichting Heempark Heeg	In de boomgaard van het Heempark in Heeg lopen 30 Vredelinger-kippen, die door vrijwilligers verzorgd worden en waarvan de eieren in lokale kring verkocht worden. In 2021 wordt de koppel uitgebreid. Informatie voor andere dorpen die met een kippencollectief willen starten is beschikbaar.	
Hegemer Inkoop Combinatie	Samen biologisch, verpakkingsvrij/-arm voedsel inkopen, inkoopgroep van 20 gezinnen die houdbare producten in het groot inkoop, om daarna in eigen herbruikbare verpakking te verdelen en zo eenmalig verpakkingsmateriaal te besparen.	https://bit.ly/2LH5CRT
Via de tuindeur naar de groenteboer (in eigen tuin)	Door middel van gratis workshops de inwoners van Makkum leren zelf verantwoordelijkheid te nemen voor het produceren van (biologisch) voedsel. Inwoners verschil laten ervaren tussen het huidige aanbod en het aanbod uit eigen tuin. Meer inwoners warm krijgen voor biologisch voedsel. Inwoners laten ervaren dat ze zich beter kunnen voelen door biologische groenten te eten en door daarmee bezig te zijn ook fysiek evenwichtiger te worden.	
Gouden Boaiem	Mensen minder vlees laten eten maar wel vlees uit de eigen streek. Bevorderen dat het een gewoonte wordt om vlees van de lokale boer te kopen en daarbij de boeren te steunen en bij te dragen aan mooi landschap en biodiversiteit.	Www.goudenboaiem.nl
Symphony of Soils	Organiseren van het tweede symposium Symphony of Soils primair voor agrariërs en hun adviseurs over bodemvitaliteit met lezingen en workshops met concrete handvatten, positiviteit en inspiratie	www.symphonyofsoils.nl www.soilfoodweek.nl
Blauwe stip project voor een blauwe zone	Levensvoedsel en boeren assisteren naar regeneratieve landbouw	www.blauwestip.nl
De Goede Verwachting Heeg, een gemeenschaps-gedragen landbouwbedrijf	Starten van een CSA Tuinderij, voortbouwend op de in 2020 gestarte gemeenschapstuin van 750 m2 met de voedselgemeenschap van Heeg	www.duurzaamheeg.nl

Lokaal van zaad tot bord	Met Nederlandse telers in samenwerking zaad van eiwitgewassen te telen, om de bodem het jaar door bedekt te houden.	
Dorpstuin Warns Griene Poarte	Dorpstuin verder ontwikkelen en (nog meer) verbinding leggen met de gemeenschap.	www.grienepoarte.nl Facebook: grienepoarte
Gaast'sperges	Een kleinschalig bedrijf met duurzame kwaliteitsproducten (asperges) en inzetten van werkpaard voor minder CO2 uitstoot en minder de bodem te belasten (gewicht) en delen van stuk passie in mooi lokaal product.	www.gaastsperges.nl
Zelf voedsel leren verbouwen	Mensen kennis en vaardigheden bijbrengen t.a.v. verbouwen en bewaren van lokaal voedsel en meer eetbare planten en bomen in tuinen van Fryslân	www.roeach.com
Stichting zadenbibliotheek Fryslân	Zaden gratis uitlenen via o.a. bibliotheken aan burgers en kinderen leren zaaien.	www.zadenbieb-frl.nl
Gezonde Leefstijl - If&Meer	Mensen motiveren, stimuleren en begeleiden op hun weg naar een gezondere leefstijl en bewustwording creëren van wat, wanneer en waarom we eten.	www.intermittentfastingenmeer.jouwweb.nl
Gezamenlijke moestuin op 250 m² met 8 personen	Wij gaan door met onze gezamenlijke tuin met nog meer de nadruk voor zover mogelijk op de manier van de permacultuur waarbij we de bewustwording nog meer vergroten dat je op een fijne manier je eigen gezonde biologische groenten zo dicht bij huis kunt verbouwen.	FB pagina van "volkstuinvereniging IJlst en omstreken"
Melklab	Link tussen natuurinclusieve bedrijfsvoering (met veel gras) en de (positieve) samenstelling van melk t.b.v. zuivel en kaas. In 2020 gericht op analyse van melk en bedrijven en in 2021 de boeren gericht begeleiden wat ze in de bedrijfsvoering beter kunnen doen en het ontwikkelen van een systeem van monitoren, begeleiden en beloningssysteem.	www.defryske.frl/melklab
VerspillingsMarkt	Actief voedselverspilling proberen te verminderen en gezamenlijk streven naar een gesloten voedselkringloop met voedsel verbouwen waar het voor bestemd is: humane consumptie. De VerspillingsMarkt stimuleert kansrijke en duurzame vernieuwing. Het doel is om anderen te verbinden en samen te werken om voedselverspilling tegen te gaan. En onderzoeken welke reststromen en zijstromen gebruikt kunnen worden om nieuwe producten te maken en te vermarkten.	www.verspillingsmarkt.nl
Biodiversiteit en educatie Dorpstuin Hurdegaryp	Uitwerken van educatie materiaal voor basisschoolkinderen. Bewaren van voedsel en creëren van biodiversiteit in de bodem.	www.dorpstuinhurdegaryp.nl Facebook dorpsstuin Hurdegaryp
Natuurinclusieve landbouw in het onderwijs	Innovatie en kennis duurzame landbouw in het curriculum van het mbo. De economische activiteit van het landbouwbedrijf staat hierbij centraal. Verdienmodellen zullen een grote rol spelen. Hierbij zijn marktpartijen cruciaal.	
De Voedselwerkplaats van Netwerk Duurzame Dorpen	De Voedselwerkplaats biedt ondersteuning aan burgerinitiatieven in dorpen en wijken bij het vormgeven van hun voedselgemeenschap. Ze worden ondersteund bij het opstarten van een productietuin, bij een buurtmarkt en bij het verder enthousiasmeren van hun dorps- of wijkgenoten. In 2021 willen we 100 dorps/wijkinitiatieven ondersteunen met ons programma, 10 buurtmarkten opzetten, een cursus geven voor dorpsstuinen en het bestaande netwerk ondersteunen met workshops en themabijeenkomsten.	www.devoedselwerkplaats.nl
Leefstijlcoach voor alle Friezen	Initiatief is een groot woord. Ik heb een idee: Ik zie en weet uit eigen ervaringen dat je pas gewoonten gaat veranderen als je daar persoonlijke hulp bij krijgt. Hoe mooi zou het zijn als alle Friezen korting krijgen op het volgen van een coachingstraject bij een leefstijlcoach?! Geen online-informatie, maar persoonlijke aandacht om gezonder te gaan leven. Beschikbaar voor iedereen in Friesland die daar behoefte aan heeft ook voor mensen die dit niet kunnen betalen of het pas vergoed krijgen als er sprake is van obesitas	

Friese Preventie Aanpak	Organisatie en versterking van preventie in Fryslan. De Friese Preventieaanpak betekent een herijking en verrijking van al de (leefstijl)programma's die Fryslân nu al rijk is. Dit doen we door programma overstijgend alle inspanningen te bundelen binnen de verschillende thema's. Door onze integrale aanpak vindt er meer samenhang plaats tussen de bestaande programma's. Dat leidt tot een groter positief effect in de resultaten door meer efficiëntie. Daarnaast gaan we uit van een levensloopbenadering, waarbij alle levensfasen worden betrokken. De FPA moet ten goede komen aan de lokale ondersteuning en uitvoering van het Nationaal Preventie Akkoord	https://bit.ly/3qAMjs3 www.friesepreventieaanpak.nl
Nuchter over gewicht/ JOGG	Gezonder maken van de omgevingen om de gezonde keuze makkelijker te maken. Als die omgeving gezonder is, wordt het maken van een gezonde keuze voor Friezen. Daarnaast: integrale aanpak op overgewicht, dus ook specifiek inzetten op die groep kinderen (of volwassenen) die al overgewicht of obesitas heeft.	www.nuchterovergewicht.nl www.jogg.nl
Jong Leren Eten	Voedseleducatie op scholen, schooltuinen, koken op school, voedselbosjes.	www.jonglereneten.nl
Gezonde School	Programma dat scholen helpt om te werken aan een gezonde leefstijl en gezondheidseducatie (voeding, beweging, welbevinden, roken/alcohol, relaties en seksualiteit, fysieke veiligheid, natuur en milieu, hygiëne en mediawijsheid) De Gezonde School-aanpak sluit aan bij wat de school al doet aan gezondheidsbevordering en versterkt wat goed gaat. Met de aanpak worden losse activiteiten één geheel en wordt er doelgericht en efficiënt aan een gezonde leefstijl samen met leraren, ouders en leerlingen gewerkt.	www.gezondeschoolfryslan.nl www.gezondeschool.nl
Dat Smaakt naar Meer	Mama Mascha verzorgt met een groep van samenwerkende partijen gestructureerd en voor meerdere jaren Smaaklessen op basisscholen in de Gemeente Súdwest Fryslân	https://bit.ly/2XU33OK
Skjin mei Skries	Zwerfafval zoeken op een sup of wandelend, maken en verkopen van merchandise ten bate van weidevogels, workshops gezond eten met produkten van regionale boeren en tuinders.	
Bodem en Humane gezondheid	De relatie leggen tussen een gezonde biodiverse bodem en een gezonde mens en bevorderen verdienmodellen in Noord-Nederland	
Natuurfaam	Ondersteunen van initiatieven op wijk- en buurtniveau, maar ook scholen en kinderopvanglocaties. De ondersteuning richt zich vooral op kennis over financiën, projectorganisatie, groen, voeding, moestuinieren, wildplukken, eetbare tuinen én het betrekken van de Mienskip. De sociale component is een belangrijk onderdeel. Dan kan je denken aan bevorderen leefbaarheid, sociale cohesie en uitbereiding van het initiatief.	www.natuurfaam.nl www.facebook.nl/natuurfaam
Dutch Cuisine Koksopleiding ROC Friese Poort	Diverse projecten in deze opleiding om studenten bewuster te maken van gezonde en duurzame voeding en circulaire landbouw.	https://bit.ly/35ZDb8p
Aan dorpen duurzaam verstrekte grond voor gezamenlijk zelfbesloten duurzaam gebruik	Projectplan Fryske Boarger Top om Friesland op een eenvoudige manier mooier maken en sociale cohesie.	
St. De Zilte Smaak: Teelt en verspreiding van zilte groenten	Teelt van zilte en zilt resistente gewassen, deze beschikbaar maken voor lokale horeca en toepassen in verwerkt product	www.deziltesmaak.nl
Testlocatie Saltfarmfoundation, ziltproefbedrijf	Verplaatsing van Texel naar Friesland. Zoekt grond voor verplaatsing testlocatie op klei.	www.saltfarmfoundation.com www.ziltproefbedrijf.com www.waddenwier.com
Dr. Plant	Dr.plant is ontwikkelaar van vegan voedsel en wil in samenwerking met friese tuinders friesland meehelpen in circulair Friesland en de co2 uitstoot verminder	
Stichting Sociaal en Vitaal	In Nederland leven meer dan een miljoen mensen onder de armoedegrens. Voor hen is het niet altijd mogelijk om voor gezond, lokaal en vers eten te kiezen. Stichting Sociaal en Vitaal wil daar verandering in brengen. Het is onze ambitie om dagelijks aan 300 gezinnen gezonde voeding (groente, fruit, aardappelen en eieren) beschikbaar te stellen. In 2021 starten wij met de teelt en productie vanuit Nieuwehorne.	www.sociaalenvitaal.nl

VAN LINKS NAAR RECHTS EN VAN BOVEN NAAR BENEDEN: Festival B trekt volle zalen in de Lawei in Drachten; het Dutch Cuisine manifest van SVH Meesterkok Albert Kooy is de basis van Dutch Cuisine Koksopleidingen ROC Friese Poort, in kantines en restaurants van NHL Stenden en Dutch Cuisine restaurants; Seminar Organic Farming and Our Future Food System tijdens Soil Food Week 2018; buurtfeest dorps tuin De Goede Verwachting, Heeg; biologische rookworst van melkveebedrijf Gouden Boaium, Woudsend; Korte Keten De Streekboer.

NADERE UITWERKING THEORETISCH KADER

Globale opgaves en lokale oplossingen

Verschillende internationale opgaves verwijzen naar een ander voedselpatroon als onderdeel van de oplossing. Het recentelijk gepubliceerde Emissions Gap Report 2020¹, de duurzame ontwikkelingsdoelen² en de corona-pandemie zijn wereldwijde vraagstukken waar lokale transities een oplossing in kunnen zijn. Op Europese schaal speelt de 'boer naar bord'-strategie³ en het nieuwe gemeenschappelijk landbouwbeleid⁴ een grote rol. Bijna 40% van de Europese begroting wordt besteed aan landbouwbeleid. De afgelopen jaren was dat circa 960 miljard euro. Begin 2021 wordt het nieuwe beleid vastgesteld. Er is nog veel discussie over het verwerken van de verschillende opgaves in het GLB-beleid. Dat is tot nu toe nog niet gebeurd en dat heeft een grote invloed op de Europese markt.

De meeste milieueffecten van de voedselproductie zijn niet ingecalculiseerd in de prijs van voedsel.⁵ Mensen voelen de externe schade niet in hun portemonnee. Dit stimuleert een weggooi-cultuur en zorgt voor oneerlijke concurrentie. Het is nog niet zeker hoe het nieuwe GLB eruit komt te zien maar zolang het GLB massaproductie stimuleert waarbij de externe kosten niet verrekend zijn in de producten, zal het lastig worden om een voedseltransitie te verwachten vanuit de bestaande marktwerking.

Om de complexe opgaves enigszins hanteerbaar te maken ondersteunt het Planbureau voor de Leefomgeving beleidsmakers bij het maken van keuzes rondom brede welvaart.⁶ Het begrip brede welvaart combineert deze brede opgaves met economische ontwikkeling. Het CBS heeft een dashboard⁷ met verschillende thema's ontwikkeld dat tot op gemeentelijk niveau een monitor kan bieden voor de globale opgaves op het lokale niveau. Het provinciale bestuursakkoord⁸ besteedt veel aandacht aan deze brede ontwikkeling en stelt het geluk van de Friezen en de kwaliteit van leven voorop.

Partijen als de Rabobank en het RIVM wijzen ook op de 6 miljard euro die leefstijl-gerelateerde ziektes door (verkeerde) eetgewoonten met zich meebrengen.⁹ Daarnaast zorgt (eetbaar) groen in de buurt voor een gevoel van veiligheid en is het belangrijk voor het welbevinden¹⁰ in de maatschappij. De wereldwijde ketens en de brede impact van de voedseltransitie maken het erg moeilijk om het effect van een enkel initiatief duidelijk te maken. Hoewel een MKBA een logisch instrument

1. <https://wedocs.unep.org/xrmlui/bitstream/handle/20.500.11822/34432/EGR20ch6.pdf?sequence=3>
2. <https://sdgs.un.org/goals>
3. https://ec.europa.eu/food/farm2fork_en
4. https://www.europa-nu.nl/id/vg9pir5eze8o/landbouwbeleid_glb
5. <https://www.nature.com/articles/s43016-020-0070-5>
6. <https://www.pbl.nl/publicaties/bevorderen-van-brede-welvaart-in-de-regio-keuzes-voor-beleid>
7. <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2020/49/regionale-monitor-brede-welvaart-toont-grote-verschillen-stad-en-plateland>
8. <https://www.fryslan.fr/document.php?m=16&fileid=619588f-e15a34c81c78a60d98644008eca947ae&attachment=0>
9. <https://www.rabobank.nl/bedrijven/cijfers-en-trends/gezondheidszorg/gezondheidszorgupdate-april-2019/>
10. http://www.agnesvandenbergh.nl/onderzoek_natuurgezond.php

lijkt om investeringsbeslissingen te kunnen meten ontbreken er nog veel verschillende indicatoren. De regionale monitor voor brede welvaart kan wel een kans bieden om de effecten van regionaal beleid in kaart te brengen. Dit stemt ook overeen met de aanbeveling van de noordelijke rekenkamer.¹¹

Initiatieven die van onderop ontstaan hebben vaak een oorsprong in een lokale oplossing voor een globale opgave. Veel initiatieven van zowel de overheid als de samenleving dragen bij aan dezelfde opgaves en kunnen elkaar zo versterken. Omdat deze initiatieven een ideële oorsprong hebben laten ze zich niet makkelijk sturen door de overheid maar de overheid draagt vaak wel bij aan de context voor het ontstaan van deze initiatieven.

Transitie in uitvoering

Uit onderzoek naar gedragsverandering en verduurzaming blijkt dat transitie in de eigen omgeving een belangrijke stimulans vormt. Om de lokale initiatieven als antwoord op de diverse opgaven op waarde te kunnen schatten, geven we hier een schets van diverse onderzoeken naar dit onderwerp. In het rapport *Op weg naar een voedseltransitie*¹², geschreven voor het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, wordt een belangrijk onderscheid gemaakt tussen bevolkingsgroepen waar het gaat om de houding ten opzichte van duurzame consumptie. Zij zijn op te delen in Koplopers (<10%), Welwillenden (15%), Twijfelaars (33%), Onbewusten (33%) en Sceptici (<10%). Koplopers consumeren al zoveel mogelijk duurzaam, maar zien nog volop gelegenheid voor verbetering in hun consumptie. In het algemeen zijn het jonge mensen (18-34) uit stedelijk gebied, maar ook de initiatiefnemers in de Samenwerkingsagenda horen tot deze groep.

Welwillenden zijn hoogopgeleide consumenten met een groene wens, die het ontbreekt aan inzicht waar en hoe te beginnen met verduurzaming. Voor Twijfelaars is de impact op de wereld van hun consumptie geen doorslaggevend argument in de winkel, maar zij staan niet negatief ten opzichte van verduurzaming. Onbewusten baseren hun keuzes op gewoontepatronen en hebben geen wens tot verandering van gedrag. Zowel Twijfelaars als Onbewusten ontbreekt het aan handelingsperspectief voor verduurzaming: zowel in kennis van duurzame keuzes als hoe die keuze gestalte te geven. Van Sceptici is de minste gedragsverandering te verwachten.

Naar verwachting zijn de Welwillenden de doelgroep voor de initiatieven in de Samenwerkingsagenda, maar om werkelijk verschil te maken is ook de inzet van de Twijfelaars en Onbewusten nodig. Het ontbreken van handelingsperspectief wordt veroorzaakt door onbekendheid met de voordelen van duurzame productie en een lokale korte keten. Uit bovengenoemd onderzoek, maar ook uit andere onderzoeken^{13 14}, blijkt dat consumenten de overheid nodig hebben om dit handelingsperspectief te realiseren. Verduurzaming van het voedselsysteem kan door de overheid worden bewerkstelligd door prijsprikkels (verlaging van de BTW op groenten of een suikertax), maar ook door initiatieven van bedrijven en burgers te ondersteunen – door deze initiatieven te honoreren met geld en bekendheid.

11. https://www.noordelijkerekenkamer.nl/images/Documenten/2020-Duurzame-landbouw/NR-20200702_Duurzame-landbouw_FR.pdf

12. <https://edepot.wur.nl/440685> Op weg naar een voedseltransitie

13. <https://www.pbl.nl/publicaties/dagelijkse-kost-hoe-overheden-bedrijven-en-consumenten-kunnen-bijdragen-aan-een-duurzaam-voedselsysteem>

14. <https://www.pbl.nl/sites/default/files/downloads/pbl-2020-voedselconsumptie-veranderen-4044.pdf>

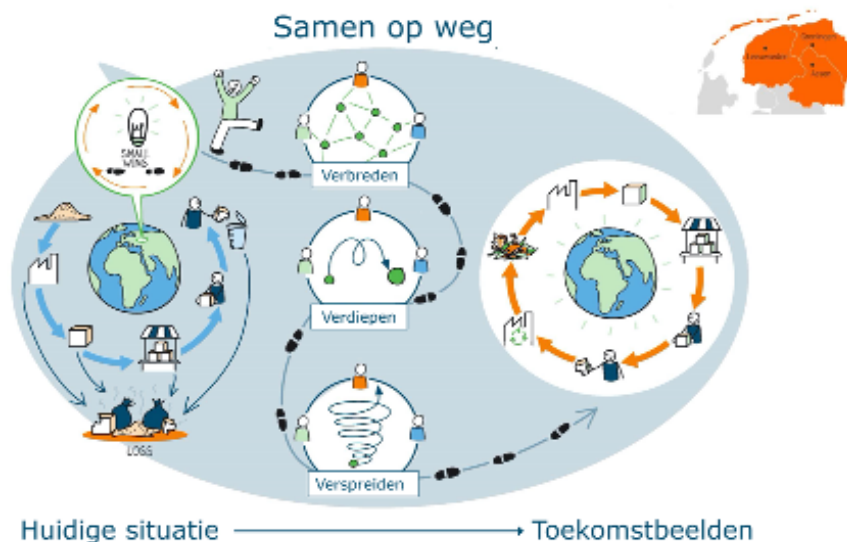
Het Planbureau voor de Leefomgeving adviseert als volgt:

Overheden kunnen deze medewerking bewerkstelligen door bijvoorbeeld bestaande maatschappelijke initiatieven te ondersteunen, coalitievorming te stimuleren, of door convenanten en akkoorden af te sluiten met bedrijven en maatschappelijke organisaties die een specifieke routine vormgeven. Het is daarbij van belang om oog te hebben voor motieven van ketenpartijen om op verduurzaming van consumptie in te zetten, zoals reputatiemanagement en het verzilveren van verdienkansen. Zo adviseert het PBL de overheid duurzame gewoontepatronen te helpen ontwikkelen. Dat kan door consumenten te ondersteunen bij het verwerven van kennis van duurzame voeding en het (opnieuw) aanleren van kookvaardigheden.

Teruggrijpend op het rapport *Op weg naar een voedseltransitie* is er dus een grote, dringende noodzaak de koplopers in het maatschappelijk veld, burgerinitiatieven en innovatieve ondernemers, te ondersteunen. Door hun pionierswerk banen zij de weg voor de Welwillenden om aan te haken. Als zo een initiatief concrete vorm en omvang krijgt, ontstaat een wenkend perspectief waar de Twijfelaars graag bij aanhaken. Door de maatschappelijke ontwikkeling die dan kan ontstaan, krijgen nieuwe gewoontepatronen kans – wat de weg effent voor de groep Onbewusten om aan te sluiten.

Tegen de achtergrond van bovenstaande, vormen maatschappelijke initiatieven een vitale sleutel voor voedseltransitie. De theorie van de Small Wins¹⁵, zoals ontwikkeld door Katrien Termeer (WUR), onderstreept dit belang en schetst daarbij dat juist de relatief kleine stapjes bijdragen aan de grote verandering. De Small Wins-theorie is ontwikkeld voor duurzaamheidsvraagstukken van het ministerie van Infrastructuur en Waterstaat en inmiddels ingeburgerd als wetenschappelijke grondslag van tal van duurzaamheidsprogramma's van de overheid. Zo wordt in het RVO-programma *Duurzaam Door* gewerkt volgens dit denkkader, maar ook in het programma voor *Kringlooplandbouw in Noord-Nederland (CAN-DO-IT)* wordt de Small Wins-theorie als wetenschappelijke grondslag gebruikt. In bijgevoegde schets uit de presentatie van het CAN-DO-IT-programma wordt deze ontwikkeling verder toegelicht.

15. https://www.wur.nl/upload_mm/8/f/5/76d67166-7137-40a5-863d-75ab3ac4d4d9_Termeer%20en%20Dewulf%20%282017%29%20Kansen%20small%20wins%20aanpak%20voor%20transities%20circulaire%20economie.%20Rapport%20Min.%20IenW%20def.pdf

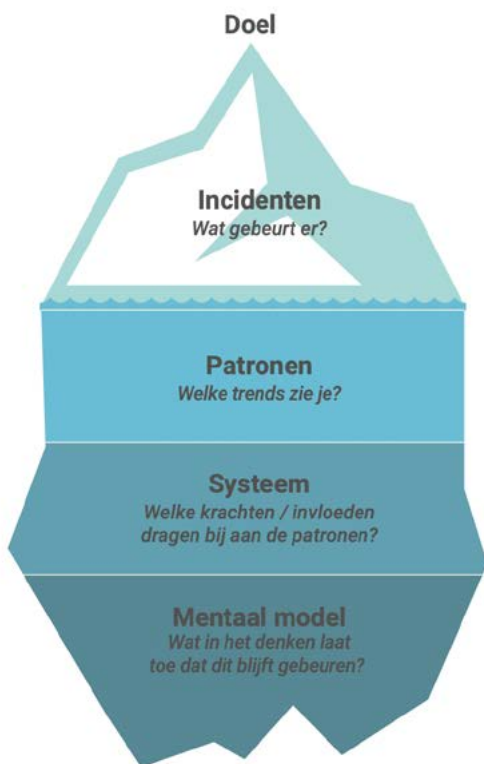

VAN LINKS NAAR RECHTS EN VAN BOVEN NAAR BENEDEN: De Blauwe stip, Sint Annaparochie; open dag bij de Hof van Heden; Restaurants fan Moarn; smaaklessen door Mama Mascha; World Food Week; Nuchter over Gewicht/JOGG.

Bijlage 4

DENKEN OVER VOEDSELSYSTEEM VOLGENS HET IJSBERGMODEL

Ons eetgedrag is gebaseerd op gewoontes en overtuigingen, die zich niet eenvoudig laten veranderen. Gezond(er) eten vergt gedragsverandering. Het ijsbergmodel van David McClelland maakt beïnvloeding – bewust en onbewust – inzichtelijk. In dit model worden mensen vergeleken met een ijsberg. Het zichtbare gedrag bevindt zich in het topje van de berg en het grootste gedeelte is onzichtbaar, onderwater. Wat zich onder de waterlijn bevindt, zoals overtuigingen als normen en waarden, heeft direct invloed op ons gedrag. Om gedrag te veranderen is het van belang om de aandacht te richten op de items onder de waterlijn. Het gebied van het onuitgesprokene, het onzichtbare en het onbewuste.

Bron: Metabolic en Vereniging Circulair Friesland

INCIDENTEN: WAT GEBEURT ER?

- De zorgkosten nemen sterk toe
- Diabetes 2 naar 50%
- We worden steeds jonger chronisch ziek
- Door corona meer vraag naar lokale voeding
- Door corona kwetsbaarheid voedselsysteem meer in beeld
- Door corona meer aandacht voor preventie
- Meer begrip voor eerlijker verdienen agrariërs
- Ongezond voedsel is overal verkrijgbaar
- Ongezond voedsel is goedkoper dan gezond voedsel
- Voedselaanbiedingen supermarkten veelal ongezond
- Verdiensten en toekomstperspectieven agrariërs onder druk
- Toename burgerinitiatieven en samenwerkingsverbanden gericht op voeding

PATRONEN: WELKE TRENDS ZIJN ER?

- Overgrote deel zorguitgaven gaat naar genezen, preventie nauwelijks in beeld
- Voeding valt onder verschillende ministeries en overheidsopgaven
- Geen integraal voedselbeleid overheden (wel preventie-akkoord...)
- Afname aantal boerenbedrijven
- Schaalvergroting
- Toenemende druk voor ander gebruik van landbouwgronden
- Opkomst leefstijlgeneskunde en preventie-akkoord
- In Fryslân steeds meer mensen die bewust bezig zijn met gezonde voeding en de productie ervan
- Opkomend bewustzijn dat inzetten op voedsel bijdraagt aan veel Sustainable Development Goals

SYSTEEM: KRACHTEN EN INVLOEDEN

- Grote vinger in de pap bedrijfsleven o.a. als het gaat om beïnvloeden politieke besluitvorming, definitie wat gezond eten is, educatie- en onderzoeksprogramma's, onderwijs en preventie-akkoord en – programma's
- Systeem is gericht op korte termijn en economie
- Zorgsector is gericht op genezen i.p.v. voorkomen van ziekten
- Slechts 5 inkoopkantoren van de supermarkten bepalen wat we eten en de prijs ervan
- Supermarkten zijn kostengedreven en concurreren op prijs

MENTAAL MODEL

- Al het voedsel dat we produceren in Nederland is veilig en dus gezond
- Als we allemaal gevaccineerd zijn, is corona de wereld uit (ontkenning relatie tussen corona en obesitas en nieuwe virussen)
- Mensen zijn prima zelf in staat om te bepalen wat ze eten (en daarmee ontkenning van invloed van marketing, (onbewuste) verleidingen, suikerverslaving e.v.a.)
- We moeten de economie draaiende houden (alsof inzetten op vitalere voeding geen economische verdiensten oplevert)
- Aan gezonde mensen verdienen we niets
- Als iedereen ouder wordt, kunnen onze pensioenfondsen dat niet meer betalen
- We moeten als Nederland de hele wereld voeden
- Boeren moeten zelf beslissen wat ze op hun land doen

LOCATIES EN SCHAAL INITIATIEVEN

Hoeveel Friese initiatieven zijn waar actief? LANDELIJK: 1, NOORD-NEDERLAND: 7, FRYSLÂN-BREED: 26, LOKAAL: 62

VAN LINKS NAAR RECHTS EN VAN BOVEN NAAR BENEDEN: Symphony of Soils, Theo Mulder, alles begint bij de bodem; Bodemfestival Festival B, Drachten; Lunch Festival B; Dutch Cuisine NHL Stenden; oprichting Friese Voedselbeweging; de snijderij van Streekboer & Co, Drachten.

AAN WELKE OVERHEIDSOPGAVEN DRAGEN INITIATIEVEN BIJ?

ECONOMIE

circulaire economie	53
minder voedselverspilling	48
imago FRL	45
werkgelegenheid	37
voedselinnovatie	36
koploper landelijk/EU	32
eiwitteiwittransitie	32
hergebruik voedsel afval	31
binnenhalen subsidies rijk/EU	29
aantrekkelijke horeca	27

LEEFBAARHEID

biodiversiteit	65
landschap en natuur	57
bodemkwaliteit	52
klimaatopgaven	49
sociale cohesie	45
burgerparticipatie & mienskip	44

LANDBOUW

verbinding boer-burger	52
verdienmodellen boeren	43

FRL-BREED

vitaal en gezond / geluk op 1	52
----------------------------------	----

AAN WELKE OVERHEIDSOPGAVEN DRAGEN INITIATIEVEN BIJ?

	ECONOMIE										LEEFBAARHEID					LANDBOUW	
	ENWITTEWITTRANSITIE	VOEDSELVERSPILLING	HERGEBRUIK	CIRCULAIRE ECONOMIE	VOEDSELINNOVATIE	WERKGELEGENHEID	HORECA	IMAGO FRL	KOPLOPER LANDELIJK/EU	SUBSIDIES RIJK/EU	LANDSCHAP & NATUUR	BIODIVERSITEIT	KLIMAATOPGAVEN	SOCIALE COHESIE	BODEMKWALITEIT	BURGERPARTICIPATIE	VERBINDING BOER-BURGER
Jouw Dagelijkse Kost																	
Ús Hóf																	
VOF De Vooruitgang																	
Health&Food Research RUG/ Camp.FRL																	
Gezond Oud-Oost/RUG/Campus FRL																	
FACT HvhL																	
Waddengastronomie																	
Bakery Sweets Center HvhL																	
Dorps-tuin Aldeboarn																	
Sust. System. Design towards CE and Soc. HvhL																	
Agrarisch natuur Vereniging NFW																	
TuinSter Nelleke Breukink																	
Op de Him Streekwinkel																	
Aardappel als icoon van Lekkere Trek																	
Ekolarium/beleefcentrum SDG's																	
CSA tuinderij Y'ne Sinne Farm																	
Zeewier als voeding van de toekomst																	
Grutsk & Griem, bewuster/duurz. Leven																	
Miss Pumpkin, NME de Klyster																	
Greendish/Restaurants fan Moarn																	
Dorps-tuin Poppenwier																	
Op de erwt voedselbos/tuin op plein																	
Voedseltuin de Dreamtun																	
Buurvrouw en buurvrouw bus																	
Voedsel Is Voedselbos																	
Thuis aandacht voor voeding																	
Verkorte voedselketen t.b.v. Horeca/TAF																	
Buurvrouw en buurvrouw-bus																	
Vitaliteitsprogramma's Fr. College/Cios																	

	ECONOMIE										LEEFBAARHEID					LANDBOUW		
	EIWITTEWITTRANSITIE	VOEDSELVERSPLLING	HERGEBRUIK	CIRCULAIRE ECONOMIE	VOEDSELINNOVATIE	WERKGELEGENHEID	HORECA	IMAGO FRL	KOPLOPER LANDELIJK/EU	SUBSIDIES RIJK/EU	LANDSCHAP & NATUUR	BIODIVERSITEIT	KLIMAATOPGAVEN	SOCIALE COHESIE	BODEMKWALITEIT	BURGERPARTICIPATIE	VERBINDING BOER-BURGER	VERDIENMODELLEN BOEREN
Hof van Eden, voedselvaardigheden																		
Werkplaats voedselbossen																		
Eetbare heg en fruitquiz																		
Friese Preventie aanpak/ leefstijlprogramma's																		
Korte B2B keten Streekboeren & Co																		
Bioweb logistiek																		
Bioweb Markt (Drachten do, vr LWD)																		
FestivalB																		
Gezondheid in Omgevingsvisie, GGDD																		
Natuurboerderijwinkel Oer De Wiel																		
De boer op Noord, bewustwording																		
Fruitbomen, aanleg en onderhoud																		
Dorpsdiner Sun fan Menamer Grun																		
Vrouwen/mannen energiek																		
Korte keten Streekboer																		
Heempark Heeg, kippencollectief																		
Hegemer Inkoop Combinatie																		
Via de tuindeur naar de groentenboer in eigen tuin																		
Vleesverkoop Gouden Boaiem																		
Nuchter over Gewicht/JOGG/ Voedselomgeving																		
Ite fan de Natuer																		
Symposium Symphony of Soils																		
Blauwe stip project voor blauwe zone																		
Gemeenschapsgedragen landbouwbedrijf De Frisse Wind																		
Lokaal van zaad tot bord/ism telers zaad eiwitgewassen telen																		
Stichting Dorpstuin Warns Griene Poarte																		
Gaast'sperges																		
Roech, meer eetbare planten/bomen in tuinen																		
Zadenbibliotheek FRL, gratis zaden, leren zaaien																		

	ECONOMIE									LEEFBAARHEID					LANDBOUW			
	EIWITTEWITTRANSITIE	VOEDSELVERSPILLING	HERGEBRUIK	CIRCULAIRE ECONOMIE	VOEDSELINNOVATIE	WERKGELEGENHEID	HORECA	IMAGO FRL	KOPLOPER LANDELIJK/EU	SUBSIDIES RIJK/EU	LANDSCHAP & NATUUR	BIODIVERSITEIT	KLIMAATOPGAVEN	SOCIALE COHESIE	BODEMKWALITEIT	BURGERPARTICIPATIE	VERBINDING BOER-BURGER	VERDIENMODELLEN BOEREN
Gezamenlijke moestuin op 250m met 8 personen																		
Melklab van de Fryske																		
Verspillingsmarkt van Stichting Grien																		
Biodiversiteit en educatie Dorpstuin Hurdegaryp																		
NIL landbouw in onderwijs Nordwin College																		
Voedselwerkplaats Netwerk Duurzame Dorpen																		
Leefstijlcoach voor alle Friezen																		
CSA Netwerk Nederland																		
Voedselcoöperatie Ús Iten																		
Jong Leren Eten/IVN																		
Gezonde School/GGD FRL																		
Dat smaakt naar meer/Mama Mascha																		
GGD Fryslan/Gemeente Opsterland																		
Skjin FRL, Afval zoeken workshop gezond lokaal eten																		
Waddengoud																		
Streekweek																		
Bodem en Humane Gezondheid, Biosintrum																		
Natuurfaam, ondersteuning lokale initiatieven, scholen																		
Vinden zilte testlocatie Salmfarmfoundation.com																		
Dutch Cuisine/NHL Stenden																		
Dutch Cuisine koksopleiding ROC Fr. Poort																		
AgriFoodHealth Plan NN Economic Board Noord Nederland																		
Aan dorpen duurzaam verstrekte grond voor gezam. gebruik																		
Teelt en verspreiding zilte groenten Terschelling																		
Stichting Sociaal en vitaal: vers, lokaal, gezond voor minima																		
Kening Hofdiners																		
Noordelijke Food Alliantie																		
(World) Soil Food Week 2021																		
Innvatie Platform Regeneratieve Landbouw																		

	ECONOMIE										LEEFBAARHEID					LANDBOUW		
	EIWITTEWITTRANSITIE	VOEDSELVERSPLLING	HERGEBRUIK	CIRCULAIRE ECONOMIE	VOEDSELINNOVATIE	WERKGELEGENHEID	HORECA	IMAGO FRL	KOPLOPER LANDELIJK/EU	SUBSIDIES RIJK/EU	LANDSCHAP & NATUUR	BIODIVERSITEIT	KLIMAATOPGAVEN	SOCIALE COHESIE	BODEMKWALITEIT	BURGERPARTICIPATIE	VERBINDING BOER-BURGER	VERDIENMODELLEN BOEREN
Bloeizone																		
Friese Vitale Bodem																		
Groenteproject Statushouders																		
Oerfloed & Frijlan																		
Menno Bole, mevr. De Molenaar																		
Eco-erf Bolsward																		
Blue Delta NN																		
Friese Voedselbeweging																		
Dr Plant																		

WAT IS GEZOND ETEN?

Willen we in Fryslân echt werk maken om bijvoorbeeld obesitas terug te dringen dan zijn maatregelen nodig die kunnen rekenen op een zo groot mogelijk draagvlak en support. Een gedeelde opvatting over wat gezond eten is helpt daarbij. Over wat gezond eten is bestaan evenwel verschillende opvattingen zoals:

- Het voedingscentrum met de schijf van 5 is de basis van het voedingsbeleid door de Rijksoverheden, ligt aan de basis van (reguliere) diëtistenopleidingen en gangbare voedingsadviezen onder diëtisten en programma's als Jong Leren Eten, Jongeren op Gezond Gewicht (JOGG), Nuchter over gewicht en het Friese Preventie Aanpak van de GGD's.
- De uitgangspunten voor goede leefstijl en voeding (zie plaatje) van het Diabetes 2 omkeer programma van de stichting Voeding Leeft die tevens min of meer overeenkomen met de uitgangspunten van het Dutch Cuisine Manifest en van de Stichting Je Leefstijl als Medicijn.
- Een groeiend aantal mensen eet bewust vegan, keto, glutenvrij en voelt zich daar goed bij.

Er zijn dus verschillende opvattingen over wat gezond eten is. Dit wordt in de hand gewerkt door economische belangen die uitmonden in een actieve voedsellobby. Daarbij spelen rond voeding en gezondheid bij iedereen persoonlijke ervaringen en overtuigingen. Het is niet aan de opstellers van deze agenda om een oordeel te vellen over wat de beste opvatting is over wat gezond eten is. Wel is duidelijk dat een gedeelde opvatting over wat gezond eten is helpt om te kunnen rekenen op een zo groot mogelijk draagvlak.

De overeenkomsten

Om te komen tot een definitie van gezond eten en om overloze discussies te vermijden – want de tijd dringt om echt werk te maken van gezond eten – stellen we voor om te kijken naar de overeenkomsten en rode draad van wat als gezond eten wordt gezien. We constateren dan dat alle visies het grotendeels met elkaar eens zijn dat gezond eten betekent:

Als we dan onder gezond eten dan nog meenemen eten dat goed is voor onze planeet dan passen hier ook bij:

In dit rapport is gewerkt met bovenstaande uitgangspunten als definitie van wat gezond eten is.

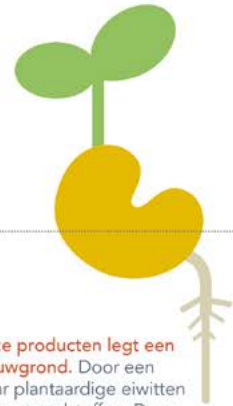
Gerard Vosluilen van ROC Friese Poort bij permacultuurtuin Us hof.

EEN VOEDSELTRANSITIE VOOR FRIESLAND

VOEDSELVISIE VAN DE FRIESE VOEDSELBEWEGING

INLEIDING

De Friese Voedselbeweging is een open netwerk van partijen dat de krachten wil bundelen om tot een duurzaam, gezond en houdbaar voedselsysteem te komen. Met deze visie wordt de verbinding gezocht tussen organisaties die zich sterk maken voor de versnelling van de voedseltransitie in Friesland. De Friese voedselbeweging wil inspireren en motiveren door te laten zien dat het anders moet en dat het anders kan. De beweging nodigt organisaties die willen bijdragen aan de voedseltransitie uit om zich aan te sluiten.

1. DE NOODZAAK

DE MAATSCHAPPELIJKE NOODZAAK VOOR EEN VOEDSELTRANSITIE

Duurzame lokale productie van gezond voedsel is hard nodig, omdat we te maken hebben met klimaatverandering, verlies aan biodiversiteit en bodemvruchtbaarheid, chronische gezondheidsproblemen, leegloop van het platteland, crises in de agrarische sector, voedselverspilling, problemen met voedselveiligheid en zorgen over voedselzekerheid. Duurzame lokale voedselproductie kan bijdragen aan een oplossing voor deze kwesties.

- De huidige landbouw wordt verantwoordelijk gehouden voor een aandeel van ruim 10% van de totale uitstoot van broeikasgassen in Europa. Een landbouwsysteem gebaseerd op niet-kerende grondbewerking legt koolstof vast in de bodem en produceert voedsel met minder uitstoot en waterverbruik. Door in te zetten op lokale grondstoffen en productie voor de lokale markt wordt het milieu met minder vervoerskilometers belast.
- Biodiversiteit en bodemvruchtbaarheid nemen al decennia lang af. Wereldwijd staan een miljoen dier- en plantensoorten op uitsterven. Als bodemvruchtbaarheid als uitgangspunt geldt en polyculturen (o.a. kruidenrijke weides, weidegang en gemengde teelten) ondersteund met een geschikt waterpeil kunnen gedijen, ontstaat ruimte voor herstel van de biodiversiteit en verrijking van het landschap.
- We worden steeds jonger chronisch ziek. 95% van de chronische ziektes wordt in verband gebracht met leefstijl, waarvan voeding een belangrijk onderdeel is. Een eetpatroon met minder bewerkte producten en meer groenten kan een positief effect hebben op de gezondheid. Kennis en bewustzijn van voeding en leefstijl kan mensen helpen bij de keuze voor een eetpatroon dat positief bijdraagt aan de gezondheid.
- Grootschalige consumptie van dierlijke producten legt een onevenredig groot beslag op landbouwgrond. Door een transitie te stimuleren van dierlijke naar plantaardige eiwitten gaan we zorgvuldiger om met grond en grondstoffen. Duurzame grondgebonden veehouderij kan kwalitatief hoogstaande dierlijke producten leveren die een (veel bescheiden) plaats in ons dieet kunnen blijven innemen.
- Consumenten weten steeds minder van de herkomst van hun voedsel en de neven-effecten van hun eetpatroon. Voorlichting en educatie maakt hen bewust van de keuzemogelijkheid voor duurzaam geproduceerd lokaal voedsel. Ontwikkeling van de lokale korte keten vergroot de vitaliteit van de lokale gemeenschap, omdat producent en consument elkaar weer ontmoeten, de consument een eerlijke prijs betaalt die direct aan de lokale producent ten goede komt.
- Veel landbouwproducten worden op de wereldmarkt onder de kostprijs verkocht. Het traditionele agrarisch bedrijf staat onder druk: minder dan de helft van de boeren heeft een bedrijfsopvolger. Voedsel produceren voor de eigen regio kan een stabiele inkomstenbron genereren en weer perspectief bieden aan jonge boeren.
- Korte ketens tussen producent en afnemers – groot of klein – komen de lokale economie ten goede. Productie van streekproducten draagt bij aan de lokale identiteit en gemeenschapsvorming.
- Een derde van het geproduceerde voedsel wordt verspild: per persoon gooien we jaarlijks ruim 40 kg eten weg. Door kortere lijnen en productie en oogst op bestelling vermindert het verlies en bederf van goede producten. Consumptie van lokale seizoensproducten beperkt de verspilling.
- Bij voedselproductie met dieren dienen deze zoveel mogelijk in lijn met hun natuurlijk gedrag te worden gehouden.
- Onze landbouw voedt de wereld, maar produceert eenzijdig, waardoor we afhankelijk zijn van buitenlandse producenten en transporteurs en daardoor kwetsbaar voor mondiale crises. Een groter aandeel van lokale duurzame producten maakt ons voedselsysteem robuuster.
- Een voedseltransitie kan bijdrage aan minimaal 9 van de 17 Sustainable Development Goals (SDG's) waaraan Nederland zich binnen de Verenigde Naties aan gecommitteerd heeft. Deze mondiale duurzaamheidsdoelen voor het jaar 2030 moeten een einde maken aan armoede, ongelijkheid en klimaatverandering. De Friese voedselbeweging levert een bijdrage aan de doelen 'verantwoorde consumptie en productie' (12), 'geen honger' (2), 'goede gezondheid en welzijn' (3), 'duurzame steden en gemeenschappen' (11), 'schoon water' (6), 'klimaatactie' (13), 'leven in het water' (14), leven op het land' (15) en 'ongelijkheid verminderen' (10).

2. MISSIE

KATALYSATOR VAN DE VOEDSELTRANSITIE

Alle partijen die deel uitmaken van het voedselsysteem hebben elkaar nodig om een verandering te bewerkstelligen. De Friese Voedselbeweging staat voor een beweging van burgers, maatschappelijke organisaties, beleidsmakers, ondernemers, boeren en andere producenten die streeft naar een vitaal en circulair, transparant, eerlijk en klimaatneutraal voedselsysteem. Door de inspanningen van de Friese Voedselbeweging te bundelen en activiteiten op elkaar af te stemmen, wordt de beweging versterkt en het transitieproces versneld.

3. UITGANGSPUNTEN

UITGANGSPUNTEN VAN DE VOEDSELTRANSITIE

De transitie naar een vitaal en circulair, transparant en eerlijk, en klimaatneutraal voedselsysteem is gebaseerd op de volgende uitgangspunten:

- **Een vitaal en circulair voedselsysteem** – We streven naar vormen van landbouw die zijn afgestemd op de natuurlijke lokale omstandigheden en die gericht zijn op een gezond, vruchtbaar ecosysteem, gezond vee en gezonde producten. Door de gezondheid van de bodem te verhogen en biodiversiteit te vergroten, worden ziektes en plagen voorkomen en bestreden.
- **Een transparant en eerlijk voedselsysteem** – Consumenten weten door wie en hoe hun voedsel geproduceerd wordt. Consumenten zijn trots op de producten die zij kopen, omdat ze daarmee bijdragen aan het behoud van het landschap, de vitaliteit van de gemeenschap, vitaliteit van het boerenbedrijf en aan hun eigen gezondheid. Producenten krijgen een eerlijke prijs en waardering voor hun producten. De waarde blijft voor de regio behouden, omdat zowel het product als de productiekennis grotendeels lokaal worden aangewend.
- **Klimaatneutraal** – In lijn met de doelen uit het Klimaatakkoord van Parijs streeft de Friese Voedselbeweging naar een klimaatneutraal voedselsysteem. Dit betekent o.a. het circulair inzetten van grondstoffen en het vastleggen van koolstof in de bodem.

4. VISIE

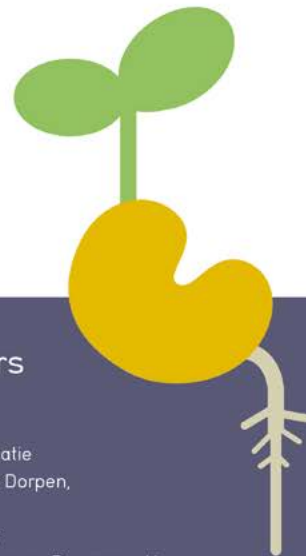
DE VISIE VAN DE FRIESE VOEDSELBEWEGING

Onze visie is gericht op een 100% vitaal en circulair, eerlijk en transparant, klimaatneutraal voedselsysteem in het jaar 2025. We streven ernaar dat de Friezen in 2030 voor 80% eten van eigen bodem.

5. TOT BESLUIT

Wij, Friezen, zijn zelf aan zet om ons voedselsysteem te verduurzamen. In Fryslân hebben we de grond en de mensen om dat te doen, om te onderzoeken en te leren hoe dat kan en wat werkt. Die kennis is ook van waarde voor andere delen van Nederland, Europa en de wereld en kan een waardevol exportproduct vormen. Nu investeren in deze ontwikkeling draagt bij aan het behoud van onze gezondheid, onze banen, ons milieu, ons landschap en onze mienskip.

Wij, ondertekenaars van deze voedselvisie, werken samen in de Friese Voedselbeweging en willen daar actief aan bijdragen door onze kennis, kunde, middelen en netwerken in te zetten voor het doen slagen van deze voedseltransitie. Onze plannen voor de realisatie van deze voedselvisie hebben we uitgewerkt in een Plan van Aanpak. Wij hopen dat dit een katalysator kan zijn voor participatie door andere politieke, milieu- en maatschappelijke organisaties, overheid, onderwijs, boeren, producenten en andere ondernemers. We gaan aan de slag!

Initiatiefnemers en ondertekenaars van de Friese Voedselbeweging:

Agnes Bakker – Makelaar Jong Leren Eten, IVN natuureducatie
Bregje Hamelynck – Voedselwerkplaats Netwerk Duurzame Dorpen, Permacultuur-tuinderij Ús Hôf, Voedselcoöperatie Ús Iten
Feitze van der Hoek – Feriening Biologyske Boeren Fryslân
Freya Zandstra – Voedselwerkplaats Netwerk Duurzame Dorpen, Duurzaam Heeg
Henk Willem Tiktak – De Coöperatieve Samenleving
Ingrid Zeegers – Vereniging Circulair Friesland
Janco Heida – De Streekboer, Coöperatief Centrum voor Regionale Voeding
Jan Piet de Boer – Eetbaar Fryslân, Landschapsbeheer Fryslân
Jenneke van der Heide – Nordwin College, Eetbaar Fryslân
Johannes Lankester – Netwerk Duurzame Dorpen, Eetbaar Fryslân
Marlise Vroom – Vereniging Circulair Friesland
Martien Lankester – Avalon Foundation, Stichting Hof van Edens
Mike Venekamp – Atlantis Handelshuis
Simon Bijlsma – Friese Milieufederatie, Eetbaar Fryslân
Theo Mulder – Stichting Symphony of Soils
Gerard Voskuilen – ROC Friese Poort
Cees Buisman – Wetsus, European centre of excellence for sustainable water technology

BIJLAGE 9

OVERZICHT GEVOERDE GESPREKKEN NOVEMBER 2020 - JANUARI 2021

Er zijn gesprekken gevoerd met vertegenwoordigers van, onder meer:

- Friese Voedselbeweging
- Provinsje Fryslân
- Netwerk Duurzame Dorpen
- Voedselwerkplaats Netwerk Duurzame Dorpen
- Bloei Zones
- Burgertop
- Fries Preventie Akkoord
- Jong Leren Eten/IVN
- Food Alliantie Noord Nederland
- Blue Delta Noord Nederland
- Economic Board Noord Nederland
- Innovatie platform Fryslan (IPF)
- Gemeente Leeuwarden
- Friese Milieu Federatie
- Innovatie platform Regeneratieve landbouw
- Kening
- Living Lab FRL
- Dutch Cuisine
- Avalon
- Streekboeren & Co
- De Streekboer
- De Coöperatieve Samenleving (DCS)
- Vereniging Circulair Friesland

Er is meegedaan aan online bijeenkomsten waaronder:

- Brûsplakken Living Lab / Landbouwagenda
- Transitie Coalitie Voedsel
- Can-Do-It
- SDG-Netwerk Fryslân

De gesprekken zijn gebruikt als achtergrond en verwerkt in de ijsberg-analyse (bijlage 4) en in het hoofdstuk 'De rol van de initiatieven in perspectief' en in de aanbevelingen.

Bijlage 10

INTEGRALE EN BELEIDSMATIGE SAMENWERKING MET DE PROVINCIE FRYSLÂN EN DE FRIESE GEMEENTEN

De integraliteit van de initiatieven maakt het lastig hen te plaatsen bij één bepaald beleidsterrein. Dat stelt de initiatieven en de overheid voor een grote uitdaging. Willen we dat de initiatieven zich aanpassen aan het bestaande beleid of gaan we in overleg over een andere benadering? Het motto Geluk op 1 is een streven waar al deze initiatieven integraal aan bijdragen.

Ondanks dat bijna alle initiatieven bijdragen aan meerdere overheidsdomeinen hebben we een poging gewaagd om te kijken welke initiatieven primair onder welk domein vallen. Dit hebben we voorgesteld zodat we in gesprek kunnen over beleidsvelden en personen die gezamenlijk de verantwoordelijkheid kunnen oppakken om een initiatief verder te brengen.

SAMENWERKING ECONOMISCH BELEID — PROVINCIE

In de nieuwe beleidsnota Economie staat Geluk op 1, gemeten in de brede welvaart. Dit nieuwe beleid sluit integraal aan op deze samenwerkingsagenda. De Blue Delta Strategie, Fryslân Schoon, gezond en gelukkig zijn doelstellingen waar alle initiatieven aan bijdragen. Deze nieuwe stip op de horizon creëert een perspectief waar alle initiatieven die aangemeld zijn, naadloos binnen passen. Omdat dit beleid nieuw en complex is, zal het de komende periode een gezamenlijke zoektocht zijn om de raakvlakken en gezamenlijke belangen helder te krijgen. De uitwerking van deze koppeling zal in coproductie het beste tot zijn recht komen.

Om deze zoektocht alvast richting te geven hebben we hieronder een aantal kansen opgesomd die ook terugkomen in de beleidsnota economie.

- **Snel van onderop betekenis geven aan een nieuwe balans in de economie tussen welzijn en welvaart samen met initiatieven uit de mienskip.**
- **Toerisme/horeca: promoten en bevorderen van meer Friese producten op het menu in restaurants, kantines en in het koksonderwijs (Dutch Cuisine, Culinaire Wadden, Toerisme Alliantie Friesland)**
- **Mede mogelijk maken van versterking en ontwikkeling nieuwe korte ketens en de logistiek ook op dusdanige wijze dat de waarde behouden blijft in het gebied (gebiedscoöperaties, Streekboeren & Co, Bioweb, Bio Noord, de Streekboer, Digitale buurtmarkten)**
- **Omarmen en mede mogelijk maken van onderzoek en innovatie en kennisontwikkeling en deling gericht op gezonde voeding (initiatieven en onderzoeken gericht op alternatieve eiwitten, zilte teelten en Salt Farming, innovatie platform regeneratieve landbouw, Sweet Bakery, onderzoeken Biosintrum)**
- **Gaan voor EU-pilot regio meest gezonde en vitale regio van EU**

SAMENWERKING LANDBOUWBELEID — PROVINCIE

De startnotitie Landbouwagenda geeft aan dat de Friese landbouw in 2025 duurzaam en circulair zijn, zowel ecologisch als economisch.

Alle initiatieven binnen de samenwerkingsagenda willen werken aan een voedseltransitie en dragen daarmee zowel bij aan het vergroten van de vraag als aan verdienmodellen voor agrariërs. Een integrale systeemaanpak waarbij vraag en aanbod in balans is gebracht, kan veel patstellingen doorbreken. De initiatieven van de samenwerkingsagenda bieden mogelijkheden voor de landbouwagenda die de komende tijd opgesteld wordt. De kansen en mogelijkheden zijn zeer uitgebreid, maar ook binnen dit beleid is een coproductie zeer wenselijk. Enkele kansen hebben we hieronder alvast opgesomd.

- **Met beleid mogelijk maken van versterking en ontwikkeling korte ketens met nieuwe samenwerkingsverbanden tussen agrariërs en afnemers, betere verdienmodellen voor agrariërs, gezamenlijke logistiek en behoud van waarde in het gebied**
- **Bevorderen van vraag naar producten van duurzaam producerende agrariërs middels promotie waaronder toonaangevende evenementen (streekweek, World Food Week, Festival B), voedseleducatie en het beter zichtbaar en vindbaar maken van duurzaam geproduceerde producten**
- **Kennis delen als het gaat om kringloop en regeneratieve landbouw (Symphony of Soils, Living Lab, CO2L Farming, Soil Food Week, innovatiecentrum regeneratieve landbouw voor agrariërs)**
- **Faciliteren van onderzoek naar o.a. bodem-voeding-gezondheid en bijv. nutriëntenwaarde van voeding**
- **Faciliteren van programma voor vervolgstappen (zie Hoofdstuk 6: aanbevelingen, uitgangspunten en vervolgstappen)**
- **Ondersteunen van samenwerkingsnetwerken (Friese Voedselbeweging, Foodalliantie Noord Nederland)**
- **Maatschappelijke initiatieven (Friese Voedselbeweging) betrekken als gesprekspartner als het om landbouwbeleid gaat**

SAMENWERKING LEEFBAARHEIDSBELEID — PROVINCIE

Geluk en brede welvaart vormen een gezamenlijke basis voor samenwerking tussen de provincie en de mienskip. Leefbaarheid en sociale betrokkenheid staat bij vrijwilligers vaak voorop. Het concrete resultaat van het initiatief is van belang, maar de weg daar naar toe net zo goed. Een dorps tuin kan bijvoorbeeld bijdragen aan tientallen verschillende doelstellingen. Het hoogste doel is toch vaak geluk, welzijn en leefbaarheid. Door samen bezig te zijn wordt het gevoel van geluk vergroot. Al de initiatieven in deze agenda van klein tot groot zijn daarom van belang. Wanneer geluk als uitgangspunt genomen wordt, dan kan het nemen van een initiatief al een resultaat op zichzelf zijn. Door het initiatief gaan mensen met elkaar in gesprek, ontmoeten ze elkaar en vinden ze elkaar in het samenwerken aan een gezonde, aantrekkelijke en leefbare mienskip.

De voorbeelden en de raakvlakken van de initiatieven met het leefbaarheidsbelang zijn eindeloos. De bestaande instrumenten van het Iepen Mienskipsfûns erkennen deze brede initiatieven ook. De bestaande samenwerking met Streekwurk zou nog verder uitgebreid kunnen worden met ondernemende dorpen. Veel initiatieven zitten op het snijvlak van maatschappelijke ondernemingen. Hieronder staan een aantal kansrijke ontwikkelingen waaromheen de samenwerking vormgegeven kan worden:

- **Ondersteunen van opzetten en realiseren van (dorps/stads)tuinen, voedselbossen, eetbare heggen, gezonde schoolpleinen, bevorderen diversiteit in planten/bomen**
- **Ondersteunen van hen die hiermee helpen (Voedselnetwerk, JLE, Faam, etc.)**
- **Ondersteunen van genoemde brede welvaartinitiatieven**
- **Agenderen en stimuleren thema voeding en gezondheid ook richting gemeenten.**
- **In 2021 worden er Bloei Zones aangewezen. Koppeling met initiatieven uit deze agenda kunnen daaraan bijdragen**
- **Ondersteunen en omarmen van Blue Delta Noord Nederland, Friese Voedselbeweging, Food Alliantie Noord Nederland**
- **Faciliteren van programma voor vervolgstappen (zie Hoofdstuk 6: aanbevelingen, uitgangspunten en vervolgstappen)**
- **Aanwijzen ambtenaar/aanspreekpunt Voeding en Gezondheid**
- **(Mede) ontwikkelen van Voedselbeleid**

SAMENWERKING MET FRIESE GEMEENTES

Een aantal Friese gemeentes, zoals Leeuwarden en Súdwest Fryslân, hebben het onderwerp van de voedseltransitie al vertaald in concreet beleid.

Hoewel de samenwerking met de gemeenten niet de primaire focus van deze agenda is, kunnen we wel stellen dat een verdere verkenning naar de mogelijkheden zeer kansrijk lijkt. Verschillende initiatieven sluiten goed aan op bestaand gemeentelijk beleid. Zo ontstaat er een gedeelde verantwoordelijkheid van gemeentes en provincie om de initiatieven gezamenlijk verder te helpen. Verkend zou kunnen worden of de bestaande samenwerkingsverbanden op streekagenda niveau deze taak mee zou kunnen nemen.

Bioweb op de markt in Leeuwarden

MANIFEST FRYSKKE BURGERTOP

MANIFEST 2040 Fryske burgertop

Sûn iten fan sûne grûn

In het dynamische proces van ons voedselsysteem, in de wereld en ook in ons Fryslân, lopen wij tegen een aantal problemen aan. Wij stuiten op de grenzen van de natuur. Wij zijn vervreemd van het maken van ons voedsel. De 'mienskip' staat onder druk, omdat boeren en burgers / consumenten elkaar niet spreken of tegenover elkaar staan. Armere Friezen hebben geen toegang tot goede en gezonde voeding en zijn soms aangewezen op voedselbanken.

Wij, Friezen bijeen in de Burgertop, zien tegelijkertijd antwoorden op deze ontwikkelingen. Wij zien een sterk verband tussen voedsel, natuur en het sociale leven in onze omgeving.

Over 20 jaar is er in Fryslân een veel directere verbinding tussen voedselproducent en consument, boer en burger, stad en platteland, tussen landbouw en natuur. Met name ook tussen jongere, oudere, armere en rijkere Friezen van welke afkomst dan ook. **Eltse Fries** moet meidwaan kinne. Gezond eten moet geen privilege of hobby van een kleine groep mensen zijn. Voedsel verbouwen, verwerken, verdelen en eten, brengt mensen weer bij elkaar.

Wy sjogge foar sûn iten fan sûne grûn in soad kânsen dy't wy benutsje moatte .

We stellen aan het Provinciebestuur het volgende voor:

- **Maak ruimte voor experimenten in zowel ruimtelijk- als milieubeleid.**
- **Vorm een fonds voor startbijdragen aan nieuwe, laagdrempelige en eenvoudige initiatieven.**
- **Bied ondersteuning in fysieke vorm, o.a. via een provinciaal Stipepunt.**
- **Stel een groene route op met hierin een overzicht van bestaande initiatieven op het gebied van gezond en gelukkig leven in de Fryske mienskip.**
- **Stimuleer initiatieven door zowel begeleiding als financiering.**
- **Betrek scholen (vanaf kleuterscholen tot voortgezet onderwijs) bij de gestelde initiatieven en stimuleer mee- en samenwerking.**
- **Stel een routeambtenaar aan die het onmogelijke binnen dit voorstel mogelijk kan maken.**
- **De politieke levensduur van deze voorstellen is langer dan vier jaar. Om een langdurig effect te bewerkstelligen: kijk minstens 15 jaar vooruit. De vooruitgang van dit genoemde initiatief wordt elke twee jaar gemonitord.**

LINKS

Organisaties

Friese voedselbeweging	www.friesevoedselbeweging.frl
Voedselwerkplaats Fryslân	www.devoedselwerkplaats.nl
Netwerk Duurzame Dorpen	www.netwerkdurzedorpen.nl
Doarpswurk	www.doarpswurk.frl
Local Food Works	www.localfoodworks.eu
CSA Netwerk Nederland	www.csanetwerk.nl
Vereniging Circulair Friesland	www.circulairfriesland.frl
Healthy Ageing Netwerk Noord-Nederland	www.hannn.eu
Eetbaar Friesland	www.eetbaarfryslan.frl
Dutch Cuisine	www.dutchcuisine.nl
Transitie Coalitie Voedsel	www.transitiecoalitievoedsel.nl
Stichting Voeding Leeft	www.voedingleeft.nl

Publicaties

Samen doen, samen gezond

Voedselagenda Súdwest-Fryslân

<https://bit.ly/36gx9AF>

Leeuwarder Voedselagenda 2019

<https://bit.ly/2NI4U7p>

Friese Preventie-aanpak

GGD Fryslân

<https://bit.ly/2YktzRE>

Terug naar de roots van het Nederlandse voedselsysteem

<https://bit.ly/3a9Horp>

Samen op weg naar kringlooplandbouw in Noord-Nederland

Can-Do-It & Wageningen University

<https://bit.ly/3pr4EYn>

De regionale voedseltransitie: tien tips voor versnelling

Duurzaam Door, Hilde Engels, Jan Willem van der Schans, november 2020

<https://bit.ly/2LYIQWl>

Voedselgemeenschappen In Nederland

Transitie Coalitie Voedsel & Duurzaam door, Sandra van Kampen, december 2020

<https://bit.ly/3iW1tFI>

Samen naar een duurzaam en gezond en duurzaam landbouw en voedselsysteem in 2021

Transitie Coalitie Voedsel

<https://bit.ly/3bSZgsY>

Toekomstverkenningen Agrofood 2050

Transitie Coalitie Voedsel, januari 2020

<https://bit.ly/2LIJeqY>

Transitie Doe Agenda Voedsel 2020

Vereniging Circulair Friesland

<https://bit.ly/3sCLr7X>

Dutch Cuisine manifest

Dutch Cuisine

<https://bit.ly/2MquD3J>

Reset the table

Rockefeller Foundation

<https://bit.ly/3iRnzJs>

Over eten: het voedselsysteem in woelige tijden

<https://flevocampus.nl/over-eten-het-voedselsysteem-in-woelige-tijden/>

Integrale Circulaire Economie 2021

Planbureau voor de Leefomgeving

<https://bit.ly/3qT2VLM>

PROVINCIALE VISIE EN INZET VOEDING EN GEZONDHEID

Visie

Het is prettig en gezond leven in Fryslân. Onze natuur, de ruimtelijke omgeving maar ook het grote samenhangsgevoel maakt dat de leefbaarheid in Fryslân met een 8 gewaardeerd wordt. We staan voor een gezamenlijke opgave om de leefbaarheid op peil te houden en onze kansen en ambities rondom de Friese brede welvaart te verzilveren. Het creëren van een gezonde woon- en leefomgeving is daar een belangrijk onderdeel van. Hoewel gezondheid en voeding geen kerntaak is van de provincie, zitten deze thema's wel stevig verankerd in ons beleid. In de afgelopen jaren is in Fryslân een ecosysteem ontstaan wat gekenmerkt wordt door een sterke onderlinge verbondenheid van stakeholders, zoals ondernemers, onderwijs, overheid en maatschappelijke organisaties. In de context van dit ecosysteem werken wij aan een gezond en leefbaar Fryslân waar van gezondheid, preventie, voeding en circulaire landbouw een belangrijk onderdeel uitmaken. Wij sluiten bovendien aan bij de internationale doelen zoals opgesteld in de zeventien Sustainable Development Goals.

Inzet

Vanuit de opgave Leefbaarheid

SAMEN MET DE MIENSKIP

De provincie helpt burgers actief te participeren in het creëren van een gezonde leefomgeving. Middels het IMF (Iepen Mienskip Funs) worden jaarlijks vele initiatieven gerealiseerd op het gebied van voeding en gezondheid. Via de verschillende provinciale steunorganisaties zoals Streekwurk, Doarpswurk en Keunstwurk kunnen burgers en andere initiatiefnemers de ondersteuning krijgen bij het aanvragen van subsidies, het schrijven van een projectplan of het brainstormen over een idee. Samen met Merk Fryslân, gemeenten en bovengenoemde organisaties werken we aan een mienskipportal om initiatiefnemers nog beter te ondersteunen in hun zoektocht naar fondsen en provinciale regelingen rondom leefbaarheid. Daarbij zal ook het thema voeding en gezondheid een prominente rol krijgen. Het doel is om initiatiefnemers met elkaar in contact te brengen in het kader van samenwerking en kennisdeling.

BLOEI ZONE FRYSLÂN

Met Bloeizone Fryslân willen we bereiken dat meer kinderen gaan sporten, overgewicht en chronische aandoeningen afnemen, de kwaliteit van sociale contacten toeneemt en er een afnemend beroep wordt gedaan op de huisarts. Samen met het Healthy Ageing Netwerk Noord Nederland (heeft de provincie de ambitie om (naast het formele zorgsysteem) vanuit de Mienskip een beweging aan te jagen die gezondheid en geluk bevordert en staat voor een hechte sociale gemeenschap waar bij een gezonde levensstijl voorop staat. Via het platform DoeJeMee, kunnen lokale Bloeizones nieuws en evenementen delen en in contact te blijven met de lokale gemeenschap. Het platform biedt de mogelijkheid om kennis te delen tussen de Bloeizones onderling en zorgt ervoor dat iedereen die een bijdrage wil leveren, mee kan doen. Om de impact van Bloei Zone Fryslân te vergroten zal de provincie samen met de HANN aanspraak proberen te maken op zowel landelijke als Europese subsidies. In dit kader zoeken we o.a. de samenwerking met Blue Delta.

SEKER EN SÛN

Vanuit de provincie zijn we bestuurlijk aangesloten bij de Bestuurstafel Seker Sûn. Op deze bestuurstafel gaan we met een breed netwerk van stakeholders met elkaar in gesprek over de toekomst van Zorg, Welzijn en Gezondheid in Fryslân. We staan voor grote uitdagingen, die vragen om een brede integrale aanpak. Gebruikmakend van elkaars kennis en expertise willen we middels de bestuurstafel elkaar inspireren en in verbinding gemeenschappelijk stappen zetten richting een toekomstbestendig Fries netwerk voor Zorg en Welzijn. Alle bestuurders staan voor de continuïteit van hun eigen organisatie, gemeente of provincie. Daarnaast hebben zij samen een belangrijke rol bij de continuïteit van de samenleving. Ook is het de bedoeling om bestaande en nieuwe programma's op het gebied van preventie, welzijn, zorg en gezondheid bestuurlijk te volgen en in hun samenhang te beoordelen.

Vanuit de opgave Landbouw

LANDBOUWAGENDA

De Friese Voedselbeweging is een van de gesprekspartners van de Friese landbouwagenda. De beweging participeert bij de agendatafel Verwaarding door korte ketens. Deze agenda is erop gericht om intersectoraal verder te werken aan de gezamenlijk benoemde agendapunten. Eén van de agendapunten is de inzet om korte ketens en de logistiek te versterken en verbreden, op dusdanige wijze dat de waarde behouden blijft in het gebied (d.m. gebiedscoöperaties, Streekboeren Co, Bioweb, Bio Noord, De Streekboer en digitale buurtmarkten). Daarnaast wordt er op ingezet om een Friese voedselcoöperatie op te richten om zo de marktcoördinatie te verbeteren en een groothandelsfunctie te benutten. Verder wordt er zorg voor gedragen dat er kennis ten aanzien van het thema bodem in relatie tot voeding en gezondheid wordt georganiseerd door middel van een kennishub (aanjagers in dit verband zijn Dairy 2030 in combinatie met het kennisconsortium bodem). Tot slot wordt beoogd een continue klankbordgroep in te stellen om samenwerkingsvormen op maat te kunnen faciliteren vanuit beleid en het netwerk. Daarbij kan bijvoorbeeld gedacht worden aan de ondersteuning van de ontwikkeling van een Friese groothandelsfunctie voor korte ketens.

LIVING LAB FRYSLÂN

Eris (in Fryslân veel kennis over natuur inclusieve kringlooplandbouw / biologische landbouw) Living Lab Fryslân heeft al rol om ook de komende 2 jaar de beschikbare kennis hierover te ontsluiten en te verspreiden. Zie www.livinglabfryslan.frl.

Vanuit de opgave economie

Of het nu gaat om gezonde voeding en een gezonde levensstijl, de transitie naar een circulaire economie of het versnellen van de energietransitie, alleen als bedrijven er hun businessmodel en op enten gaat het echt lukken. De visie van Fryslân is dan ook dat de economie een belangrijke drijvende kracht is achter de grote transities van deze tijd. Om het MKB in Fryslân te stimuleren om aan bedrijfsontwikkeling te doen is de Subsidieregeling MKB Voucher nu opengesteld. Bedrijven krijgen in dat kader 50% subsidie met een maximum van 2.500 euro om advies in te winnen over bedrijfsontwikkeling. De subsidieregeling heeft als doel om innovatie, bedrijfsontwikkeling en/of strategisch HR te stimuleren bij MKB ondernemers in provincie Fryslân. De provincie probeert door deze regeling bij te dragen aan het Friese MKB onder andere voor actuele ondernemersthema's, zoals het vergroten van de circulaire economie, digitalisering, vitaliteit van werknemers en het inspelen op krapte op de arbeidsmarkt. Om onze ambitie, doelen en resultaten te halen moeten we

nadrukkelijk samenwerken. In de afgelopen jaren is in Fryslân een sterk verbonden ecosysteem ontstaan van ondernemers, onderwijs, overheid en maatschappelijke organisaties.

In dit ecosysteem is Dairy en daarbinnen agrofood een van de belangrijke clusters. Er wordt geïnvesteerd in het Dairy cluster met daarin Dairy Campus en Dairy Valley. Daarop aansluitend is samen met Van Hall Larenstein geïnvesteerd in het FACT, het Food Application Centre for Technology. Het FACT ondersteunt bedrijven uit de voedingsmiddelenindustrie om duurzame en gezonde product en procesinnovatie ondersteunen op pilotschaal. Samen delen ze hun kennis, schaffen ze apparatuur aan en bouwen ze aan een netwerk van nieuwe klanten door robotisering en productinnovatie in de zuivelindustrie waarbij voldaan moet worden aan de criteria natuurlijk, vol van smaak, gezond en veilig.

Samen staan wij voor de ontwikkeling van de brede welvaart en de circulaire economie in Fryslân. Deze Friese aanpak willen we de komende jaren nog verder versterken. We merken dat onze hechte samenwerking een steeds nadrukkelijker handelsmerk wordt in zowel Nederland als Europa.

KORTE WEERGAVE VERVOLGINTERVIEWS ZOMER 2021

A. Friese Preventie Aanpak (FPA)

Binnen de Friese Preventieaanpak werken alle 18 Friese gemeenten, GGD Fryslân en samenwerkende (kennis)organisaties aan de ambitie: Een goede gezondheid en welzijn met gelijke kansen voor iedereen in Fryslân. Zie www.friesepreventieaanpak.nl

De provincie zit niet in het bestuurlijk platform, maar er is wel structureel overleg. Voor de organisatie van de FPA is er een subsidie beschikbaar gesteld door het ministerie van VWS voor een periode van 3 jaar.

De Friese Preventieaanpak (FPA) is tot stand gekomen naar aanleiding van het Nationaal Preventieakkoord (NPA) (tegengaan van roken, alcoholgebruik en overgewicht). Het Nationaal Preventieakkoord is een belangrijke stap richting een gezondere samenleving. De vervolgstap is een doorvertaling van de afspraken uit het Nationaal Preventieakkoord naar Fryslân. Naast landelijke maatregelen zal de aanpak vooral lokaal plaatsvinden. In Friesland zijn er al provinciale programma's gericht op de thema's van het NPA, zoals Nuchter over Gewicht (incl. JOGG), Jong Leren Eten, Nuchtere Fries, Rookvrije Generatie Fryslân en Gezonde School. Voor 2022 wordt een samenwerkingsprogramma of coalitie leefstijl uitgewerkt.

De FPA werkt volgens de principes weten wat werkt, delen wat werkt en doen wat werkt. De uitdaging wordt gezien in het bijeen brengen van de initiatieven: er gebeurt heel veel, maar wel grotendeels los van elkaar. Kansen liggen in samen optrekken, burgerinitiatieven een plek te geven (bestuurlijk en in beleid) en de initiatieven voor iedereen in de samenleving toegankelijk maken.

Uit de interviews met het FPA komt naar voren dat de FPA:

- zich in wil spannen om burgerinitiatieven en de uitkomsten van de agenda een plek te geven in het Samenwerkingsprogramma 2022 en gaat kijken naar mogelijkheden hoe burgerinitiatieven bestuurlijk te borgen in het FPA ;
- mee wil werken aan het inzichtelijk maken en bestuurlijk agenderen van zaken waar burgerinitiatieven tegenaanlopen en waar ze behoefte aan hebben om verder te komen;
- mee wil werken om initiatieven voor iedereen in de samenleving toegankelijk te maken;
- mee wil werken aan het symposium op 30 september a.s.;
- nieuwsberichten wil opnemen van initiatieven in de FPA nieuwsbrief .

B. Nuchter over Gewicht / JOGG

Het programma Nuchter over Gewicht heeft onder andere als doel dat het aantal Friese jongeren met een gezond gewicht de komende jaren weer zal gaan toenemen. Om dat te bereiken hebben Friese gemeenten, GGD Fryslân, ROS Friesland en Sport Fryslân, onder de naam 'Nuchter over Gewicht', de handen ineengeslagen. We zetten in op een gezonde leefomgeving voor de jongeren op school, in de buurt, bij de sportvereniging en thuis.

OVER JOGG

Een aantal Friese gemeenten geeft hier lokaal invulling aan met behulp van de landelijke JOGG-aanpak (een onderbouwde, integrale methodiek, waarbinnen gemeenten, maatschappelijke organisaties en bedrijven gezamenlijk een werknets vormen). Door de fysieke en sociale leefomgeving van kinderen en jongeren gezonder te maken, groeit de jeugd op tot een gezonde generatie. Een gezonde toekomst begint bij een gezonde jeugd.

Ook de initiatieven uit de samenwerkingsagenda dragen bij aan het gezonder maken van de leefomgeving van kinderen. Aandacht voor de lokale initiatieven in de bijpassende (lokale) netwerken van Nuchter over Gewicht en JOGG is een koppelkans. Evenementen kunnen een plek krijgen in de agenda van de nieuwsbrief van Nuchter over Gewicht.

C. Healthy Ageing Noord-Nederland (HANNN)

Meer Gezonde Jaren voor de inwoners van Noord-Nederland, dat is de ambitie van stichting HANNN. De groeiende gezondheidskloof tussen hoog- en laagopgeleiden heeft daarbij speciale aandacht. Voedsel is daarin een belangrijke schakel. Binnen de samenwerkingsagenda levert HANNN daarom desgewenst graag een bijdrage met kennis en ervaring om deze kloof te verkleinen.

Die kan bestaan uit de volgende onderdelen:

Het ontwikkelen van visie

Het beïnvloeden van voedselgedrag is complex. De omgeving waarin iemand leeft of opgroeit, inclusief gewoontes en cultuur, spelen een grote rol bij keuzes rondom voeding. Met name bij kwetsbare doelgroepen. HANNN zou bij de ontwikkeling van een (lokale)visie op deze onderdelen een bijdrage kunnen leveren met kennis, ervaring en relevante partners. Ongezond (eet)gedrag is vaak een uiting van onderliggende problematiek en bij de oplossing kunnen heel goed voedsel(initiatieven) als middel ingezet worden.

Opzetten van samenwerkingsverbanden en icoonprojecten

Er gebeurt ontzettend veel op het gebied van voeding en voedselinitiatieven maar inwoners met een gezondheidsachterstand profiteren daar onvoldoende van omdat niet alle initiatieven aansluiten bij hun beleefwereld. HANNN kan een rol spelen in het opzetten van lokale samenwerkingen om deze verbinding tot stand te komen. Samen met lokale partijen kennismaken met het gebied of de wijk en inwoners (bijvoorbeeld via de gezonde huiskamer) of door initiatieven te koppelen aan de Bloeizone beweging, waar lokale gemeenschappen erg mooie voorbeelden met veel (potentie voor) gezondheidswinst realiseren, maar waar nog regelmatig de vraag leeft: hoe maken we van ons initiatief een breder gedragen beweging in het dorp of wijk?

Adviseren

HANNN kan voedsel- en gezondheidsinitiatieven helpen bij het inzichtelijke maken van hun ambities en plannen en het in kaart brengen van mogelijkheden voor het aantrekken van geld en partners.

Het organiseren van onderwijs, onderzoek en kennisdeling rondom voeding en gezondheid en duurzamer productie

HANNN kan, in samenwerking met kennisinstellingen, een rol spelen in het delen van kennis. Binnen de Friese Preventie Aanpak, waar HANNN onderdeel van is, wordt gewerkt aan een structuur waarbinnen deze kennis rondom preventie gedeeld kan worden. Deze kennis richt zich voor een belangrijk deel op effectieve werkwijzen voor kwetsbare inwoners: hoe betrek je deze groep bij initiatieven en beleid, wat is effectief, hoe sluit je aan bij de beleefwereld en hoe zorg je ervoor dat ze meedelen in de positieve resultaten van verandering van het voedselsysteem.

D. De Friesland Zorgverzekeraar

De Friesland is partner in de Friese Preventie Aanpak en ziet de eigen inzet op preventie vooral daar gerealiseerd. Op het agenderen van de Samenwerkingsagenda Voeding en Gezondheid in het FPA bestuur kan vanuit De Friesland inzet gepleegd worden. Het fonds van de Stichting De Friesland is aan te spreken voor projecten die innovaties in de zorg voor vitaliteit en zelf- en samenredzaamheid bevorderen en Aan die voorwaarde voldoen de initiatieven in deze agenda niet. Eind 2021 introduceert De Friesland Samen Fitter. Samen Fitter heeft tot doel om elkaar te stimuleren en helpen om vitaal te leven maar ook samen te investeren om de lokale economie vitaler te maken. Samen Fitter bestaat uit een community, een vitaliteitsapp en een webshop. Verschillende vitaliteitsthema's staan hier centraal. Een belangrijk onderdeel hiervan is Wijs met je Spijs. Hiermee willen we van gezond eten een leuke gewoonte maken. Het platform Doe je mee? is beschikbaar voor community-vorming voor Friezen die mee willen werken aan het realiseren van 'de gezondste en meest vitale 'mienskip' van Nederland'.

E. Gemeente Leeuwarden en gemeente Súdwest Fryslân

Beide gemeenten zijn zeer actief als het om voedsel gaat. Ze hebben allebei een Voedselvisie, hebben het thema ambtelijk belegd, werken nauw samen, zien kansen om gemeentelijk zaken op te pakken en staan open voor aanhaken van andere gemeenten en provincie.

Beide gemeenten zijn bestuurlijk vertegenwoordigd in de Friese Preventie Aanpak en zien dat er sprake is van een Friese Paradox: er zijn grote verschillen in gezondheid en daar moet je echt wat aan.

Beide constateren een gat tussen provincie en gemeenten en geven aan dat een provinciaal verantwoordelijke voor voedselbeleid zeer wenselijk is die het voortouw neemt, gemeenten activeert en mobiliseert en zaken adresseert als: wat verstaan we onder gezonde bodem, andere typen supermarkten, hoe krijgen we beleid waarin we echt stappen kunnen zetten en krijgen we de urgentie op tafel incl. beleid en middelen. Gemeente Leeuwarden heeft een eigen Mienskipfonds met veel aanvragen op groen/ moestuinen en helpt mee met het creëren van draagvlak. Draagvlak is heel belangrijk. Je wil gezien worden, serieus genomen. Wat is daarvoor extra nodig?

Leeuwarden wil graag aan de gang met gezonde voedselomgeving. Voor de aanpak in Oud Oost met HANNN en huisarts is belangrijke subsidie toegekend vanuit het FNO (privaat fonds van de Ohra) en dit betekent dat Leeuwarder daar echt slagen gaat maken.

Leeuwarden zet in op bewustwording van scholen (vergroening schoolpleinen, eetbaar groen, tiny forests, voedselbossen), is bezig met programma voor de horeca & gezondere en duurzamere keuzes bij dagattracties en winkels/to-go uitgiftepunten, er is ambitie om een grotere stadslandbouwlocatie te realiseren en kijkt met SW Fryslân waar ze het verschil kunnen maken.

Een citydeal Voedselomgeving van Leeuwarden en andere grotere gemeenten als Rotterdam, Amsterdam, Ede, Utrecht, Groningen en provincie Gelderland wordt overwogen. Daar zit heel veel energie ook vanuit ministeries en is ook een handschoen voor provincie Fryslân om op te pakken. Súdwest Fryslân wil er graag bij aanhaken. Bij aanhaakt, kan veel betekenen voor versnelling en verbinding rondom Voeding en Gezondheid.

Gemeente SW Fryslân heeft eveneens een eigen voedselbeleid waarin op allerlei manieren gewerkt wordt aan voedsel en voeding & gezondheid. SW Fryslân heeft ook een eigen fonds voor lokale projecten en is met gemeente Leeuwarden, GGD en Van Hall Larenstein in gesprek over wat je gezamenlijk kunt doen over Voedsel & Gezondheid in het kader van de Friese Preventie Aanpak en over mogelijkheden om via die weg ook gemeenten erbij aan te laten sluiten. Met provincie wordt samengewerkt in de bloeizones. SW Fryslân wil graag aanhaken bij een mogelijke citydeal gezonde voedselomgeving van Leeuwarden zoals hierboven is omschreven.

F. Iepen Mienskipfûns

Het IMF is een laagdrempelige regeling die vanuit de provincie in 2015 is ingesteld voor bottum up leefbaarheidsinitiatieven. De regeling wordt uitgevoerd door de Provincie door vijf regiokantoren in Fryslân die integraal advies geven en helpen bij het doen van aanvragen. De adviseurs van de regiokantoren denken mee over de aanvraag. De aanvragen moeten fysiek worden ingediend. De hoogte van de subsidie is minimaal 500 en maximaal 75000 euro. De subsidieregeling gaat 3x per jaar open, waarbij de eerstvolgende van 6 september t/m 30 september 2021 a.s. toegankelijk is. Daarna wordt in januari 2022 een nieuwe ronde gedaan.

G. Ynbusiness

Ynbusiness richt zich op groei, innovatie, internationalisering van het Friese MKB.

Bedrijven, organisaties van 1 tot 250 werknemers en ZZP'ers kunnen bij hen terecht.

Ook initiatieven kan Ynbusiness ondersteuning bieden, mits ingeschreven bij de KvK.

Dat geldt dus ook voor de initiatieven uit de agenda die daaraan voldoen.

Ynbusiness adviseert en verbindt met een groot netwerk en specifieke kennis van

subsidie- en financieringsmogelijkheden. De werkwijze bestaat eruit om met elke

aanvrager een gesprek aan te gaan om inzichtelijk te krijgen waar het bedrijf/initiatief

staat en welke uitdagingen het bedrijf heeft. Ze helpen met het leggen van contacten

met organisaties die de bedrijven vervolgens verder op weg kunnen helpen en hebben

vouchers ter beschikking. Via social media kunnen niet-commerciële activiteiten

worden gedeeld.

H. Voedselwerkplaats Duurzame Dorpen

De Voedselwerkplaats ondersteunt initiatiefnemers uit dorpen en wijken die samen willen werken aan het verduurzamen van de voedselketen. Een gezamenlijke productietuin met groenten en fruit. Een online buurtmarkt waar je lokale producten kan bestellen en afhalen in je eigen dorpshuis of wijkgebouw. Leuke activiteiten zoals een kookclub of een zomers openluchtdiner. In de 'werkplaats' van de Voedselwerkplaats zijn gereedschappen te vinden om zelf aan de slag te gaan in je eigen dorp of wijk. De Voedselwerkplaats kan als coach mee oplopen bij de start of verdere uitbouw van jouw initiatief. De voedselwerkplaats biedt initiatieven diverse instrumenten aan:

- een cursus voor moestuinieren op grotere schaal;
- een eigen webshop om streekproducten te verkopen in eigen dorp;
- een menukaart van ideeën en hulpmiddelen voor leuke activiteiten in de omgeving;
- verschillende thema bijeenkomsten om kennisuitwisseling te stimuleren.

COLOFON

- Foto's: De foto's in deze Samenwerkingsagenda zijn afkomstig van de initiatieven.
- Teksten: Marlise Vroom, Freya Zandstra, Johannes Lankester voor de algemene teksten en de invullers van de enquêtes als het gaat over de omschrijving van de initiatieven.
- Vormgeving: Dorine van den Beukel, gebr. van den Beukel, gebr.nl

